

Σοφία Ματθαίου

Κύριλλος Λιβέριος: ένας «πεπαιδευμένος» στην ύπηρεσία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης

Μεταξὺ τῶν «πεπαιδευμένων», στοὺς ὁποίους ἀναφέρεται μὲ σεβασμὸ ὁ Νικόλαος Δραγούμης γιὰ τὶς ὑπηρεσίες πὺ προσέφεραν στὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση, περιλαμβάνεται καὶ ὁ Κύριλλος Λιβέριος ἢ Λιβέριος Λιβερόπουλος ἢ Κωνσταντῖνος Λιβέριος.¹ Ἀπὸ τὴν προσωπικὴ του ἱστορία ἀναδεικνύονται πολλὰ ἀπὸ τὰ στοιχεῖα πὺ συνθέτουν ἓναν «τύπο», κυρίως πολιτικὰ δρῶντος, λογίου τῆς Ἐπανάστασης.²

Καταγόταν ἀπὸ τὴν ὄρεινὴ Ναυπακτία, συγκεκριμένα ἀπὸ τὸ χωριὸ Κοζίτσα (σήμερα Ἀμπελακιώτισσα).³ Ἀπὸ τὸ 1806 ἕως τὸ 1816

1. Νικόλαος Δραγούμης, *Ἱστορικαὶ ἀναμνήσεις*, ἐπιμ. Ἄλκης Ἀγγέλου, τ. Α , Ἀθήνα 1973, σ. 28.

2. Γιὰ τὸ θέμα ἀλλὰ μὲ ἔμφαση στὰ λόγια χαρακτηριστικά, βλ. Ἄλκης Ἀγγέλου, *Οἱ λόγοι καὶ ὁ ἀγώνας*, Ἀθήνα 1971. Μιὰ φράση τοῦ Τρικούπη ἀναδεικνύει τὴν οὐσία τοῦ ρόλου πολλῶν «πεπαιδευμένων» κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Ἐπανάστασης: «Εὐτυχησμένοι τὸ γένος μας, ἂν δὲν τοῦ ἔλειπε παρὰ νομοθέτης. Τὰ γραπτὰ εἶναι εὐκόλα, τὰ πρακτὰ εἶναι τὰ δύσκολα, καὶ αὐτὰ εἶναι τὰ πλέον χρειαζόμενα εἰς ἡμᾶς», Τρικούπης πρὸς Μαυροκορδάτο, 4.2.1824, Ἐμμανουὴλ Γ. Πρωτοφάλτης, *Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου*, στὴ σειρὰ Μνημεῖα τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τ. I, Ἀθήνα 1963, IV, σ. 128. Στὸ ἐξῆς ἡ ἔκδοση πὺ περιλαμβάνει τοὺς τόμους I-VI (1821-1826) οἱ ὅποιοι ἐκδόθηκαν ἀντιστοίχως κατὰ τὰ ἔτη 1963, 1965, 1968, 1974, 1978, 1986, θὰ δηλώνεται συντομογραφικὰ, ὡς *IAM* καὶ ὁ τόμος.

3. Γρηγόρης Γ. Βαρελᾶς, *Προσκλητήριον πεσόντων Ναυπακτίας*, Ἀθήνα, Μάιος 2010, σ. 47. Ὡς πρὸς τὴν οἰκογένειά του, ἐκτὸς τοῦ Μῆτρου Λιβερόπουλου πὺ συμμετεῖχε στὴν Ἐπανάσταση (ΕΒΕ, Ἀρχεῖο Ἀγωνιστῶν, 30434-30440), ἀναφέρεται ἀνηψιὸς Παναγιώτης, γιὸς τοῦ Μῆτρου (*IAM*, IV, 1032-1033) καὶ ἐξάδελφος Ἀντώνιος (*IAM*, III, σ.249-250).

έντοπίζουμε τὰ ἴχνη του στὴν Κωνσταντινούπολη, σὲ καταλόγους συνδρομητῶν ἐκδόσεων ποὺ συνδέονται μὲ ἐκπαιδευτικούς σκοπούς, ἄλλοτε ὡς «Αἰτωλὸ διδάσκαλο» (1806) καὶ ἄλλοτε ὡς ἱεροδιάκονο (1812, 1816).⁴ Ὑποθέτω, λοιπόν, ὅτι γεννήθηκε γύρω στὸ 1785, ἴσως καὶ νωρίτερα.⁵

Ὁ Λιβέριος συγκαταλέγεται στοὺς πρώτους ὑποτρόφους τῆς «Φιλομούσου Ἐταιρείας» τῆς Βιέννης, μαζί μὲ τοὺς Στέφανο Κανέλλο καὶ Νικόλαο Σκοῦφο.⁶ Ἄντὶ τῆς Γοττίγγης ποὺ συνιστοῦσε τότε ὁ Κοραῆς μέσω τοῦ Ἀλέξανδρου Βασιλείου, ἐκπροσώπου τῆς Φιλομούσου στὴ Βιέννη,⁷ ἐνεγράφη στὸ περίφημο γιὰ τὶς φυσικομαθηματικὲς σπουδὲς

4. Εὐχαριστῶ θερμὰ τὴν Πόπη Πολέμη, ὑπεύθυνη τοῦ Βιβλιολογικοῦ Ἐργαστηρίου «Φίλιππος Ἡλιού» τοῦ Μουσείου Μπενάκη, γιὰ τὴν παραχώρηση τῶν σχετικῶν πληροφοριῶν. Οἱ ἐκδόσεις εἶναι οἱ ἑξῆς: Νεόφυτος Δούκας, *Λεξικὸν τῶν Φράσεων εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ Θουκυδίδου*, τόμος Δέκατος, Βιέννη 1806 (Ἡλιού, ἀρ. *1806.53) / Ἄνθιμος Γαζής, *Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλληνικῆς*, τόμος Β', Βενετία 1807 (Ἡλιού, ἀρ. *1807.9) / *Χημείας Ἐπιτομή*, Συγγραφεῖσα μὲν γαλλιστί, ὑπὸ Πέτρου Αὐγούστου Ἀδήτου, Μεταφρασθεῖσα ὑπὸ Κ. Μ. Κούμα Λαρισσαίου. Μέρος Δεύτερον, Βιέννη 1808 (Ἡλιού, ἀρ. *1808.38) / Κωνσταντῖνος Βαρδαλάχος, *Φυσικὴ Πειραματικὴ*, Βιέννη 1812 (Ἡλιού, ἀρ. *1812.75) / Ἄνθιμου Γαζή *Λεξικὸν Ἑλληνικόν*, ἐπιστάσις καὶ διορθῶσαι Σπυρίδωνος Βλαντῆ. Τόμος Τρίτος, Βενετία 1816 (Ἡλιού, ἀρ. *1816.11). Βλ. ἐπίσης Γεώργιος Αἰνιάν, *Νέα Ἀριάδνη*, Κωνσταντινούπολη 1816, προλεγόμενα, ὑποσημείωση, ὅπου μνημονεύεται ὡς φέρελπις σπουδαστής.

5. Τὸ 1819 καταγράφεται στὰ μητρώα τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Γοττίγγης στὴν κατηγορία τῶν «majoren» καὶ ὡς «ἄνω τῶν 21 ἐτῶν», βλ. Elena Siurpur, «Intellektuelle aus Rumänien und der südosteuropäischen Ländern an deutschen Universitäten im 19. Jahrhundert (II. Teil)», *Revue des Études Sud-Est Européennes*, 33 (1995), σ. 258-259. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐπανάστασης τὸν ἀποκαλοῦν «γερολιβέριο», ὅπως θα δοῦμε παρακάτω.

6. Ἐμμαν. Γ. Πρωτοφάλης, *Ἰγνάτιος Μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας (1766-1828)*, μέρος II, *Ἀλληλογραφία, Πολιτικὰ ὑπομνήματα, Λόγοι, Σημειώματα περὶ Ἰγνατίου*, στὴ σειρά Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, Ἀθήνα 1961, σ. 56-57· Ἑλένη Κούκκου, *Ὁ Καποδίστριας καὶ ἡ παιδεία (1803-1822)*, τ. 1, *Ἡ Φιλόμουσος Ἐταιρεία τῆς Βιέννης*, Ἀθήνα 1958, σ. 50· Γκριγκόρι Λ. Ἄρς, *Ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας στὴ Ρωσία*, πρόλογος Βασίλης Παναγιωτόπουλος, μτφρ. Ἀναστασία Μπελοζέροβα, Ἀθήνα 2015, σ. 167-168, 170.

7. Ἀδαμάντιος Κοραῆς, *Ἀλληλογραφία*, ἐκδ. ΟΜΕΔ, τ. Γ', σ. 357-358 καὶ σ. 385, ὅπου ἐπιστολὲς τοῦ Κοραῆ πρὸς τὸν Ἀλέξανδρο Βασιλείου τῆς 29.12.1814 καὶ 9.2.1815, ἀντίστοιχα. Ὁ Βάμβας ποὺ ρωτήθηκε ἀπὸ τὸν Κοραῆ ἀγνοοῦσε τὸ πρόσωπο.

Πανεπιστήμιο του Würzburg,⁸ όπου παρέμεινε έως τουλάχιστον τις αρχές του 1817.⁹ Για ένα διάστημα το 1817 τον βρίσκουμε στη Λειψία και το 1818 στην Ίένα, έως τις αρχές του 1819. Τελευταίος σταθμός το πανεπιστήμιο της Γοττίγγης,¹⁰ ή μετακίνηση στο οποίο προκάλεσε δυσαρέσκεια στους «προστάτες» του εκ μέρους της Φιλομούσου.¹¹

Ο Λιβέριος αφιέρωσε το μεγαλύτερο μέρος των σπουδών του στις φυσικομαθηματικές επιστήμες.¹² Έτσι το 1816 προκήρυξε μαζί με τους Στέφανο Κανέλλο και Αθανάσιο Βογορίδη την έκδοση μετάφρασης γαλλικού συγγράμματος μαθηματικών,¹³ το 1817 δημοσίευσε μελέτη περί «αερολίθων» (= μετεωριτών) και το 1820 άλλη μελέτη μαθηματικών, βασιζόμενος και για τις δύο σε γαλλική και γερμανική

8. Η έγγραφη του καταγράφεται στα μητρώα του πανεπιστημίου: «1815 Liverius aus Vrachori Philosophiae studiosus: Sebastian Merkle, *Die Matrikel der Universität Würzburg*, Hälfte II, München und Leipzig 1922, σ. 912.

9. *Ερμής ο Λόγιος* 7 (1817), σ. 129.

10. Σωκράτης Κουγέας, «Η πρώτη νεοελληνική μετάφρασις της Ίφιγενείας του Goethe. Ο μεταφραστής και οι παρακινηταί αὐτῆς», *Ἑλληνικά* 5 (1932), σ. 377-378. Ἐγγράφεται στο λεγόμενο Φιλοσοφικό τμήμα. Στα μητρώα του Πανεπιστημίου σημειώνεται ὅτι βρισκόταν στην Ίένα ἕως τὸν Ἀπρίλιο 1819, βλ. Elena Siurur, «Intellectuelle», *ἔ.π.*, σ. 258.

11. «Liverios veut quitter Iena au mois de Septembre pour aller à Göttingue. J'ignore encore le but de ses études. En général c'est un grand malheur pour nos compatriotes de ce qu'ils n'ont point de plan d'étude lorsqu'ils arrivent dans les Universités. Ils veulent tout apprendre et finissent par ne rien savoir», Ρωζάνδρα Στούρτζα-Edling πρὸς Ἰγνάτιο Οὐγγροβλαχίας (6.5.1818): Ἐ. Πρωτοφάλης, *Ἰγνάτιος*, *ἔ.π.*, σ. 94. Ἐπίσης, Κουγέας, «Η πρώτη νεοελληνική», *ἔ.π.*, σ. 365.

12. «ὁ Κύριλλος Λιβέριος ἀνὴρ χρηστοθήτης καὶ τίμιος καὶ εἰς συνομιλίαν γλυκύτερος ὑπὲρ μέλι πρὸ ἐτῶν ἤδη τεσσάρων ἀσχολούμενος εἰς τὰς μαθηματικὰς καὶ φυσικὰς ἐπιστήμας», Κ. Κούμας, «Πρὸς Στέφανον Οἰκονόμον ἱατρὸν εἰς Σμύρνην, *Ερμής ο Λόγιος* 10 (1820), σ. 90. Για ὀρισμένα μαθήματα ποὺ διδάχθηκαν (ὄρυκτολογία, «φυσιοφιλοσοφία» (Naturphilosophie) καὶ ἀστρονομία) καὶ γενικὰ γιὰ τὶς σπουδές τους, βλ. Γεώργιος Ψύλλας, *Ἀπομνημονεύματα τοῦ βίου μου*, *ἔπιμ.* Ἐλευθέριος Γ. Πρεβελάκης, Ἀθήνα 1974, σ. 32-37, 339. Ὁ Ψύλλας θυμὸταν μάλιστα ὅτι ὁ Λιβέριος παρέδιδε ἰδιαίτερα μαθήματα στὸν συμφοιτητὴ τους Νικ. Γκίκα: *στὸ ἴδιο*, σ. 35.

13. *Ερμής ο Λόγιος* 6 (1816), σ. 222. Ἡ ἔκδοσι δὲν πραγματοποιήθηκε τελικὰ, βλ. Πόπη Πολέμη (ἐπιμέλεια μὲ τὴ συνεργασία τῆς Ἄννας Ματθαίου καὶ τῆς Εἰρήνης Ριζάκη), *Διὰ τοῦ γένους τὸν φωτισμόν. Ἀγγελίες προεπαναστατικῶν ἐντύπων (1734-1821) ἀπὸ τὰ κατάλοιπα τοῦ Φίλιππου Ἡλιοῦ*, Βιβλιολογικὸ Ἔργαστήρι «Φίλιππος Ἡλιοῦ»/Μουσεῖο Μπενάκη, Ἀθήνα 2008, σ. 224, 235-236.

βιβλιογραφία.¹⁴ Στή Γοττίγγη αποφάσισε να αλλάξει κατεύθυνση σπουδών, έξ αιτίας, όπως έλεγε, προβλημάτων υγείας, και να στραφεί προς τή «Φιλοσοφία».¹⁵

Ο Λιβέριος προοριζόταν, όπως όλοι οι υπότροφοι, να επανδρώσει ένα από τα σχολεία που φιλοδοξούσε να ενισχύσει η Φιλόμουσος Έταιρεία, όπως και άλλοι άφοσιωμένοι στην «ανάγερση» και τον «φωτισμό του Γένους».¹⁶ Τό 1819 άρνήθηκε την πρόταση του Γκίλφορντ να διδάξει Άστρονομία στή μελλοντική Ίόνιο Άκαδημία,¹⁷ ενώ τό 1820 συζητείτο ή προοπτική να ένταχθεί στο δυναμικό είτε τής σχολής του Βουκουρεστίου¹⁸ είτε τής σχολής που είχε ιδρύσει ο Καποδίστριας στήν Όδησό.¹⁹

Τέλος Μαρτίου του 1820 ο Σταῦρος Ίωάννου έλαβε οδηγίες από τον Καποδίστρια, οι οποίες ρύθμιζαν τή συνέχιση των σπουδών όρισμένων υποτρόφων· για τον Λιβέριο σημείωνε: «ό δέ Λιβέριος παύει να συντηρήται δαπάνη των Φιλομούσων, έπειδή έπωφελήθη τούτου ίκανόν καιρόν. Ήταν καλόν να επανέστρεφεν εις τα οικεία και να άνελάμβανε

14. Κ. Κ. Λιβέριος, «Φυσική. Περί των άερολίθων», *Έρμηης ό Λόγιος* 7 (1817), σ. 129-139 και Κ. Α. (=Λιβέριος), «Μαθηματική. Περί Συνταξιολογίας», *Έρμηης ό Λόγιος* 11 (1821), σ. 187-195, 231-238.

15. Λιβέριος προς Ίγνάτιο (21.6.1820), Σ. Κουγέας, «Η πρώτη νεοελληνική», *δ.π.*, σ. 380· Λιβέριος προς Σταῦρο Ίωάννου (10.1.1820), Ε. Κούκκου, *Ό Καποδίστριας και ή παιδεία*, *δ.π.*, 91. Κατά τον Ψύλλα: «ώμολόγησε τήν προς τα μαθηματικά άφυΐαν του και άπεφάσισεν, ως μοι ειπε, να έπιδοθῆ έφεξῆς εις τήν σπουδην τής φιλοσοφίας», Γ. Ψύλλας, *Άπομνημονεύματα*, *δ.π.*, σ. 35.

16. Θεόδωρος Νέγρης προς Ίγνάτιο (11.10.1817), Έ. Πρωτοφάλτης, *Ίγνάτιος*, *δ.π.*, σ. 89· Κούμας, «Προς Στέφανον Οικονόμον», *δ.π.*, σ. 90. Βλ. και σημ. 71.

17. Σωκρ. Κουγέας, «Η πρώτη νεοελληνική», *δ.π.*, σ. 379. Τήν πρόταση επικαλείται και ό ΐδιος ό Λιβέριος σέ έπιστολή προς τον Καποδίστρια τον Όκτώβριο 1820, Έ. Κούκκου, *Ό Καποδίστριας και ή παιδεία*, *δ.π.*, σ. 193.

18. Άθαν. Βογορίδης προς Ίγνάτιο (Άπρίλιος 1820), Σωκρ. Κουγέας, «Η πρώτη νεοελληνική», *δ.π.*, σ. 379.

19. Με πρόταση του Στούρτζα, Λιβέριος προς Καποδίστρια (17/29.10.1820), Έ. Κούκκου, *Ό Καποδίστριας και ή παιδεία*, *δ.π.*, σ. 193. Πρόκειται για τήν έμπορική σχολή τής Όδησού ή όποια ιδρύθηκε τό 1817 και τή διεύθυνσή της άνέλαβε ό Γεώργιος Γεννάδιος, Γρ. Άρς, , *Ό Ίωάννης Καποδίστριας*, *δ.π.*, σ. 176-180. Βλ. και Ξενοφών Άναστασιάδης (=Ίωάννης Γεννάδιος), *Γεωργίου Γενναδίου βίος, έργα, έπιστολαί*, Παρίσι 1926, σ. 11-18.

τὸ ἐπάγγελμά του, ἅμα δὲ καὶ τὸ τοῦ Διδασκάλου». ²⁰ Ἡ ἐντολὴ μοιάζει μὲ τιμωρία, ἂν λάβουμε ὑπ' ὄψιν τὶς προοπτικὲς ποὺ ἀνοίγονταν μπροστά του πρὶν. «Οἰκεῖα» εἶναι ἡ πατρίδα του, δηλαδὴ ἡ Ναυπακτία, ἀπὸ τὴν ὁποία εἶναι ἄγνωστο πότε εἶχε φύγει, εἴτε μόνος του εἴτε μὲ τὴν οἰκογένειά του. Ἐπίσης, «τὸ ἐπάγγελμά του», δηλαδὴ αὐτὸ τοῦ κληρικοῦ, ἀναφέρεται γιὰ πρώτη φορὰ ὡς προοπτικῆ. ²¹ Ὁ Σταῦρος Ἰωάννου διαβίβασε τὴν ἐντολὴν σὲ ὄλους μὲ παρόμοιες ἐπιστολές, ἐκτὸς τοῦ Λιβερίου τὸν ὁποῖο, ὅπως ἀπαντοῦσε στὸν Καποδίστρια, «πολυτικῶς ἐμεταχειρίσθη, πλὴν ἔγραψα τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν ὀρθὴν ἀπόφασίν της [τῆς Α.Ε.]». ²² Τὸ ὕφος τῆς ἐπιστολῆς, πράγματι, διαφέρει ἀπὸ αὐτὸ τῶν ἄλλων ἐπιστολῶν. ²³ Στὸν Λιβέριο ἀπευθύνεται στὸν πληθυντικὸ, ἐνῶ στοὺς ἄλλους σπουδαστὲς χρησιμοποιεῖ τὸν ἐνικό. Γιὰ κάποιον λόγο – ἕνας παράγων εἶναι ἡ ἡλικία του, ἴσως καὶ τὸ ἱερατικὸ του σχῆμα – τὸ πρόσωπο τοῦ Λιβερίου ἐμπνέει σεβασμὸ. Τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Λιβέριος στὴ σχετικὴ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Γ. Θεοχάρη, ἔμπορο στὴ Λειψία καὶ ἀντιπρόσωπο τῆς Φιλομούσου, ἐκφράζει τὴ διαμαρτυρία του καὶ ἐκ μέρους ἄλλων δύο ἐνισχύει αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν. ²⁴

20. Ἐ. Κούκκου, *Ὁ Καποδίστριας καὶ ἡ παιδεία*, ὅ.π., σ. 93. Εἶχε προηγηθεῖ αἴτημα τοῦ Λιβερίου νὰ τοῦ δοθοῦν χρήματα γιὰ τὸ θερινὸ ἐξάμηνο τοῦ 1820 (ὅ.π., σ. 101). Βλ. τὶς ἀναμνήσεις τοῦ Ψύλλα γιὰ τὸ θέμα, Γ. Ψύλλας, *Ἀπομνημονεύματα*, ὅ.π., σ. 39.

21. Αὐτὴν τὴν ιδιότητα τοῦ Λιβερίου ὑπονοεῖ, μᾶλλον χαριτολογώντας, ὁ Ἰάκ. Ρώτας σὲ ἐπιστολὴν στὸν Ἀσώπιο (2.3.1820): «Υἱαίνε φιλῶν τὴν δεξιᾶν τοῦ Ἁγίου Γοττίγγης [προφανῶς ἐννοεῖ τὸν Θεόκλητο Φαρμακίδην] καὶ τοῦ διακόνου αὐτοῦ Λιβερίου», *Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη, Τμῆμα Χειρογράφων καὶ ὁμοιοτύπων, Ἄρχεῖο Ἀσωπίου*, ἀρ. 129.

22. Ἐ. Κούκκου, *Ὁ Καποδίστριας καὶ ἡ παιδεία*, ὅ.π., σ. 98.

23. «Περὶ δὲ τῆς λογιότητός σας ἐπιθυμεῖ καὶ θέλει [ὁ Καποδίστριας] ἐκεῖνο, ὅπου ὁ ἴδιος ἐπιθυμεῖτε καὶ θέλετε, νὰ μεταβῆτε εἰς τὴν Πάτριον Γῆν, ἀναδεχόμενος τὸ ἱερόν, ἅμα δὲ καὶ τὸ διδασκαλικὸν ἐπάγγελμα, ἐπειδὴ ἡ τελειοποίησίς σας εἶναι ἀρκετῆ». Καὶ προσθέτει: «ἐπειδὴ ὅμως καὶ σας ἠκολούθησαν ἀσθένειαι, ἂν τὰ ἐξοδά δὲν εἶναι ἀρκετά, θέλει σᾶς γίνῃ καὶ προσθήκη ἐπὶ μόνῳ σκοπῷ τῆς ἐπιστροφῆς σας», Ἐ. Κούκκου, *Ὁ Καποδίστριας καὶ ἡ παιδεία*, ὅ.π., σ. 95.

24. «περὶ τοῦ ὁποίου [τοῦ Λεπωρίδην] σας παρακαλῶ καὶ ἐγὼ καὶ οἱ λοιποὶ συμπατριῶται, καὶ σᾶς βεβαιώνομεν ὅτι οὕτω τρέχει ἡ ὑπόθεσις, δηλαδὴ ὅτι τὰ ἐξοδά του τὰ μετεχειρίσθη εἰς χρειώδεις του καὶ ἀναποφεύκτους ὑποθέσεις [...] ὁ νέος ἀναχωρεῖ ἀπ' ἐδῶ μὲ λύπην διὰ τὴν στενοχωρίαν του [...] σᾶς παρακαλῶ κ' ἐγὼ νὰ οἰκονομήσετε τὸν νέον», Ἐ. Κούκκου, *Ὁ Καποδίστριας καὶ ἡ παιδεία*, ὅ.π., σ. 191

Τὸν Ἰούλιο ὁ Λιβέριος ἀπευθύνθηκε στὸν Ἰγνάτιο καὶ στὸν Σταῦρο Ἰωάννου μὲ δύο σχεδὸν πανομοιότυπες ἐπιστολές²⁵ γιὰ νὰ ἀπολογηθεῖ γιὰ τὴν ἀνυπακοή του στὴν «αἰφνίδιον προσταγὴν» τοῦ «ἐνδοξοτάτου Κόμητος» καὶ νὰ δηλώσει τὴν ἀπόφασή του νὰ παραμείνει στὴ Γερμανία, ἔστω καὶ χωρὶς τὴν οἰκονομικὴ ὑποστήριξη τῆς Ἑταιρείας («προτιμῶ νὰ ψωμοζητῶ» σημείωνε χαρακτηριστικά). Ἐπικαλούμενος τὴν ἀσθένεια ποὺ τὸν ταλαιπώρησε ἰσχυριζόταν ὅτι δὲν εἶχε ὀλοκληρώσει τίς σπουδές του στὸ ἀντικείμενο ποὺ ἐπέλεξε, μετὰ τὴν ἐγκατάλειψη τῶν φυσικομαθηματικῶν, καὶ ἄφηνε νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι κάτι συνέβαινε στὴν πατρίδα του ποὺ δὲν τοῦ ἐπέτρεπε νὰ ἐπιστρέψει.²⁶ Οἱ ἐπιστολές κατέληγαν μὲ μιὰ ἔκκληση νὰ κατευνασθεῖ ἢ «ὀργῆ» τοῦ Κόμητος γιὰ τὴν ἀνυπακοή. Στὴν ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Ἰγνάτιο ἀνέφερε καὶ τὴν ἐπικοινωνία ποὺ εἶχε γιὰ τὸ θέμα μὲ δύο πρόσωπα οἰκειότατα στὸν Ἰγνάτιο, τὸν Ἀλέξανδρο Μαυροκορδάτο, τὸν ὁποῖο χαρακτήριζε «εὐεργέτην» του, καὶ τὸν Δ. Μόστρα. Ἀναφερόταν, ἐξάλλου, μόνο στὸ «διδασκαλικὸν ἐπάγγελμα» παρασιωπώντας τὸ ἐπάγγελμα τοῦ κληρικοῦ.

Οἱ προσπάθειες τοῦ Ἀσωπίου καὶ τοῦ Φιλητᾶ νὰ πείσουν τὸν Γκίλφορντ νὰ συνδράμει τὸν Λιβέριο –ὁ ὁποῖος, ὅπως εἶπαμε, εἶχε ἀρνηθεῖ

(ἐπιστολὴ τῆς 12.5.1820). Οἱ ἄλλοι δύο εἶναι ὁ Γ. Ψύλλας καὶ ὁ Ζήσης Λεπωρίδης, οἱ ὁποῖοι ἔχουν λάβει ἐντολὴ νὰ μετακινηθοῦν στὴν Πίζα, Ἐ. Κούκκου, ὁ.π., σ. 93.

25. Λιβέριος πρὸς Σταῦρο Ἰωάννου (24.6.1820), Ἐ. Κούκκου, *Ὁ Καποδίστριας καὶ ἡ παιδεία*, ὁ.π., σ. 192. Λιβέριος πρὸς Ἰγνάτιο (21.6.1820), Σωκρ. Κουγέας, «Ἡ πρώτη νεοελληνικὴ», ὁ.π., σ. 379-380.

26. Πρὸς τὸν Σταῦρο Ἰωάννου: «εἰς τὴν Πατρίδα μου δὲν τολμῶ, καθὼς ἤξεύρεις, νὰ ὑπάγω, ἐπειδὴ καὶ ἐγὼ καὶ ὅλοι οἱ συγγενεῖς μου εἴμεθα κατατρεγμένοι ἀπὸ τὸν κοινὸν [ἀκολουθεῖ κενό]» καὶ πρὸς τὸν Ἰγνάτιο: «καὶ ποῦ ἐμελλον νὰ ὑπάγω; ἐνῶ καθὼς ἤξεύρετε, εἰς τὴν Πατρίδα μου δὲν τολμῶ». Εἶναι ἡ ἐποχὴ τῆς σύγκρουσης Σουλτάνου-Ἀλῆ πασᾶ, στὴν ὁποία ἐνεπλάκησαν καὶ χριστιανικοὶ πληθυσμοί. Ἀπὸ ἔγγραφο τοῦ Ἀρχεῖου τοῦ Ἀλῆ πασᾶ τοῦ 1820 συνάγεται ὅτι ὑπῆρχε ἀναταραχὴ στὴν περιοχὴ. Βλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος μὲ τὴ συνεργασία τῶν Δημήτρη Δημητρόπουλου καὶ Παναγιώτη Μιχαηλάρη, *Ἀρχεῖο Ἀλῆ Πασᾶ Συλλογῆς Ι. Χωτῆζ Γενναδείου Βιβλιοθήκης τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν*, Ἐκδοσις – Σχολιασμός – Εὐρετήρια, τ. Γ', 1818-1821, Ἀθήνα, ΙΝΕ/ΕΙΕ, 2007, ἀρ. 1291 (12.4.1820), ἀρ. 1322 (ἀχρονολόγητο) (1.10.[1820]). Ἡ στροφὴ τοῦ Σουλτάνου κατὰ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἦταν ἓνα γεγονός ποὺ εἶχε χαροποιήσει τὴν «παρέα» στὴ Γοττίγην. Βλ. παρακάτω σημ. 42.

νά διδάξει αστρονομία— δὲν ἀπέδωσαν.²⁷ Τὸν Ὀκτώβριο ὁ Λιβέριος ἀπευθύνθηκε ἀπ' εὐθείας στὸν Καποδίστρια, τὸν ὁποῖο, ὅπως μαθαίνουμε, γνῶριζε προσωπικά: «Ἐμακάριζον τὴν τύχην μου, διότι ὄχι μόνον ἠξιώθην νὰ γνωρισθῶ μὲ τὸ ἔνδοξον ὑποκειμένον σας, τὸ ὁποῖον προξενεῖ τὴν σήμερον τιμὴν μεγαλωτάτην, καὶ ὠφέλειαν οὐ μικρὰν εἰς τὸ ἑλληνικὸν γένος, ἀλλὰ νὰ λάβω καὶ τὴν εὐνοϊάν σας». Μὲ ὕφος ἀπολογητικὸ γιὰ τὴν καθυστέρηση στὴν ὀλοκλήρωση τῶν σπουδῶν του ἐξέφραζε λύπη καὶ ἀπορία γιὰ τὴ διακοπὴ τῆς συνδρομῆς του, ζητοῦσε χρόνο γιὰ νὰ μὴν ἐπιστρέφει «ἀτελής καὶ ἀνάξιος εἰς τὸ νὰ ἐκτελέσω τὸ ἔργον μου καθὼς πρέπει» καὶ δὲν ἀνέφερε τίς δυσκολίες ποὺ συνδέονταν μὲ τίς τοπικὲς συνθῆκες.²⁸

Ἡ ἐπιστολὴ φαίνεται πὼς δὲν ἔκαμψε τὸν Καποδίστρια καὶ ὁ Λιβέριος ἄρχισε νὰ σχεδιάζει τὴ μετακίνησή του στὸ Βερολίνο.²⁹ Ἐνα σχέδιο ποὺ δὲν πρόλαβε ὅμως νὰ πραγματοποιήσει, γιὰτὶ ἐν τῷ μεταξύ ἔγινε γνωστὴ ἡ ἔκρηξη τοῦ κινήματος στὴ Μολδοβλαχία³⁰ καὶ οἱ σπουδαστὲς ἀποφάσισαν νὰ ἀναχωρήσουν λίγες ἡμέρες μετὰ.³¹ Ὅπως ἔγραφε ὁ Ἀσώπιος σὲ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Χρ. Φιλητᾶ: «Κατὰ τὸν ἀνεκαθὲν σκοπὸν ἡμεθεῖς ἔτοιμοι νὰ ἀναχωρήσωμεν ὁ Λιβέριος καὶ ἐγὼ ἐκ Γοττίγγης εἰς Βερολίνον, ὅτε ἀκουσθέντα τὰ καθ' Ὑψηλάντην ἐν Μολδαβίᾳ καὶ ἡ μεγάλη κίνησις τῶν Ἑλλήνων μᾶς ἠνάγκασεν νὰ σκεφθῶμεν μετὰ τῶν λοιπῶν τὸ πρᾶγμα ὠριμώτερα. Μετὰ πολλὰς σκέψεις τῶν πολλῶν ἡ γνώμη ἔκλινεν εἰς γενικὴν ἀναχώρησιν ἐκ Γοττίγγ-

27. Ἀσώπιος πρὸς Φιλητᾶ (3.9.1820), ΕΒΕ, Ἀρχεῖο Ἀσωπίου, ἀρ. 1807· Φιλητᾶς πρὸς Ἀσώπιο (22.9.1820) καὶ Ἀσώπιος πρὸς Φιλητᾶ (21.10.1820), Σωκρ. Κουγέας, «Ἡ πρώτη νεοελληνικὴ», ὅ.π., σ. 379.

28. Ἐ. Κούκκου, *Ὁ Καποδίστριας καὶ ἡ παιδεία*, ὅ.π., σ. 193-194 (17/29 Ὀκτωβρίου 1820).

29. ΕΒΕ, Ἀρχεῖο Ἀσωπίου, ἀρ. 1807, Ἀσώπιος πρὸς Σταῦρο Ἰωάννου (Νοέμβριος; 1820) καὶ πρὸς Ἰάκωβο Ρῶτα (Δεκέμβριος; 1820).

30. Ὁ Ἰωάννης Μακρῆς ἀπὸ τὴν Ὀδησὸν σὲ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Πίγκολο στὸ Παρίσι (24.2.1821) ἀναγγέλλει τὴν ἐπανάσταση στὴ Μολδοβλαχία καὶ καλεῖ τοὺς Ἑλληνας νὰ πάρουν τὰ ὄπλα, Γεώργιος Λάιτος, *Ἀνέκδοτες ἐπιστολὲς καὶ ἔγγραφα τοῦ 1821*, Ἀθήνα 1958, σ. 42.

31. «Οἱ ἐδῶ πατριῶτες σπεύδουν, ἐκεῖνοι ἀπὸ τὴ Γοττίγγη φλέγονται ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ἔρθουν στὸ στρατό, ἀλλὰ περιμένουν πιὸ συγκεκριμένες πληροφορίες», Πίγκολος (Παρίσι) πρὸς Γ. Γεννάδιο (Βουκουρέστι), 10.3.1821, Γ. Λάιτος, *Ἀνέκδοτες ἐπιστολὲς*, ὅ.π., σ. 48-49.

γης, μόνον τοῦ Λιβερίου καὶ ἐμοῦ ἐπιμενόντων εἰς τὴν πρώτην ἀπόφασιν· ἐν τέλει διὰ λόγους πολλὰ ἀποχρῶντας καὶ ἰσχυροὺς ἔκλινεν εἰς τὴν γνώμην τῶν πολλῶν». ³² Ἄν πιστέψουμε τὸν Ἀσώπιο, ὁ «ἤσυχος», κατὰ τὸν Θ. Νέγρη, Λιβέριος ³³ δίστασε πρὶν ἀποφασίσει, ὡστόσο, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ἴδιο, τὸ τόλμησε. Τὸ ἰδεολογικὸ ὑπόβαθρο ὑπῆρχε, πάντως, καὶ στοὺς δύο.

Ἄνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἂν συνδέονταν ἢ ὄχι μὲ τὴ Φιλικὴ Ἑταιρεία, κάτι ποὺ ἔως τῶρα θεωρεῖται ὅτι δὲν συνέβαινε, δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀμφισβητήσῃ ὅτι οἱ σπουδαστὲς ποὺ ἀποφάσισαν νὰ συμμετέχουν στὴν ἐπανάσταση ἐμπνέονταν ἀπὸ τὶς ἰδεολογικὲς ἀρχὲς τοῦ φιλελευθερισμοῦ καὶ ὄνειρεύονταν τὴ δημιουργία ἐνὸς ἑλληνικοῦ ἐθνικοῦ κράτους. Εἴτε καταγράφεται ρητὰ εἴτε ὄχι στὴν ἐντυπωσιακὴ οὕτως ἢ ἄλλως μέσῳ ἀλληλογραφίας ἐπικοινωνία μεταξὺ τους, εἶναι βέβαιο ὅτι ἦσαν καλὰ πληροφορημένοι. ³⁴

Ἄς δοῦμε τοὺς προβληματισμοὺς εἰδικὰ τοῦ Λιβερίου. Πρῶτη ἔνδειξη ἀποτελεῖ ἓνα δοκίμιο ποὺ φέρει τὴν ὑπογραφή του, ἀπάντηση σὲ ἐπικριτικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Νεοφύτου Δούκα, περὶ εὐταξίας στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία, τὸ ὁποῖο συντάχθηκε τὸ 1815 καὶ τυπώθηκε τὸ 1816 στὴν Πίζα. ³⁵

Τὸ κείμενο συνδέθηκε –καὶ τὴν ἐποχὴ ποὺ ἐκδόθηκε– μὲ τὸν Ἰγνάτιο καὶ τὴ διάστασή του μὲ τὸν Δούκα, καθὼς καὶ τὴν ἐπιδίωξή του νὰ ἀποκατασταθεῖ ὡς μητροπολίτης. Ὁ Κύριλλος Κ., ὅπως συνάγεται

32. Σωκρ. Κουγέας, «Ἡ πρώτη νεοελληνικὴ», ὅ.π., σ. 382.

33. Θεόδωρος Νέγρης πρὸς Ἰγνάτιο (11.10.1817), Ἐ. Πρωτοφάλης, Ἰγνάτιος, ὅ.π., σ. 89.

34. Ἡ περίπτωση τοῦ Μιχαὴλ Σχινᾶ εἶναι χαρακτηριστικὴ. Βλ. Κώστας Λάππας, «Δύο ὁδοὶ τοῦ Μιχαὴλ Γ. Σχινᾶ γιὰ τὴν Πάργα καὶ τὴν Ἰσπανία (1819, 1820). Ποίηση καὶ πολιτικὴ στὶς παραμονὲς τῆς ἑλληνικῆς ἐπανάστασης», *Λόγος καὶ χρόνος στὴ νεοελληνικὴ γραμματεία (18ος-19ος αἰώνας). Πρακτικὰ Συνεδρίου πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀλέξη Πολίτη*, ἐπιμ. Στέφανος Κακλαμάνης, Ἀλέξης Καλοκαιρινός, Δημήτρης Πολυχρονάκης, ΠΕΚ, Ἡράκλειο 2015, σ. 171-206.

35. *Ἀπολογία ἱστορικὴ καὶ κριτικὴ ὑπὲρ τοῦ ἱεροῦ κλήρου τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας*. Κατὰ τῶν συκοφαντιῶν τοῦ Νεοφύτου Δούκα συγγραφεῖσα παρὰ Κυρίλλου Κ. κατ' ἐπίμονον ζήτησιν τῶν ὁμογενῶν, 1815: Φίλιππος Ἡλιοῦ, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία*, ἀρ. 1815.17, ὅπου καὶ ὅλη ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. Ὁ Ἀσώπιος τὸ διάβασε πρὶν γνωρίσει τὸν Λιβέριο. Σῶζονται σημειώσεις ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ ἔργου τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1816, ΕΒΕ, Ἀρχεῖο Ἀσωπίου, χειρ. ἀρ. 2937, φ. 261.

ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ Δ. Μόστρα, πὺ ἐπιμελήθηκε τὸ κείμενο, εἶναι ὁ Λιβέριος. Συντάκτης τοῦ κειμένου ὡστόσο, σύμφωνα μὲ τις ἴδιες πηγές, εἶναι ὁ Πλάτων Φραγκιάδης, ἀργότερα μητροπολίτης Χίου, ἐνῶ τὸ ὄνομα τοῦ Λιβέριου φαίνεται ὅτι χρησιμοποιήθηκε ὡς «κάλυψη».³⁶ Ὁ συγγραφέας ἀπὸ τὴν πρώτη σελίδα τοῦ Προλόγου συντάσσεται μὲ τὴν πλευρὰ τοῦ Κοραῆ (σ. α'), ὁ ὁποῖος ἀποκαλεῖται παρακάτω «Σωκράτης τοῦ αἰῶνος μας» (σ. 114).

Τὸ κείμενο περιέχει σαφεῖς ὑπαινιγμοὺς ὑπὲρ τῶν ἰδεῶν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ διαφωτισμοῦ: ἀναφέρεται π.χ. τὸ δικαίωμα τοῦ ὑπηκόου νὰ ἐπαναστατεῖ κατὰ τοῦ μὴ νόμιμου μονάρχη (σ. 14-17), ἐνῶ ἀλλοῦ διαβάζουμε ὅτι οἱ καταχρήσεις στὴν Ἐκκλησία ξεκίνησαν ὅταν ἡ χριστιανικὴ πίστη ἔγινε «πίστις τῆς ἐπικρατείας» κατὰ τὴ βυζαντινὴ περίοδο (σ. 19), ἄποψη πὺ στὴ συνέχεια ἀναπτύσσεται ἐκτενῶς.

Ἐνα μεγάλο μέρος τοῦ κειμένου ἀφιερώνεται στὴν περιγραφή τῆς λειτουργίας τῶν ἐκκλησιαστικῶν θεσμῶν μετὰ τὴν ἄλωση, καθὼς καὶ στὴν ὑπεράσπιση τῶν ἀρχιερέων, στοὺς ὁποῖους ὁ Δούκας προσήπτε ὅτι διαβιοῦσαν πολυτελῶς καὶ ἀδιαφοροῦσαν γιὰ τὴν παιδεία τοῦ ποιμνίου τους. Ἐτσι ὑπάρχουν πολλὲς νύξεις γιὰ τὸ ζήτημα πὺ εἶχε δημιουργήσει τὴ μεγάλη διάσταση τοῦ Δούκα μὲ τὸν Κοραῆ καὶ τοὺς ὀπαδοὺς του, τὸ θέμα τῆς γλώσσας καὶ τῆς κλασικῆς παιδείας (ἐνδεικτικὰ σ. 84, 102, 111).

Τὸ ἴδιο το γεγονός τῆς ἐπιλογῆς τοῦ Λιβέριου ὡς συγγραφέα αὐτοῦ τοῦ κειμένου κατ' ἀρχὰς ὑποδεικνύει ὅτι συμφωνοῦσε μὲ τὸ περιεχόμενο. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ὑποδηλώνει τὴ σχέση τοῦ Λιβέ-

36. «Ἡ διατριβὴ ἐτελείωσε καὶ τυπώνεται ἐδῶ [...] Ὁ Πλάτων δὲν θέλει ἀναφερθῆ καθὼς γράφεις, ἀλλ' ὁ Λιβέριος θέλει φανῆ συγγραφεύς», Δ. Μόστρας (Πίζα) πρὸς Ἀλέξανδρο Βασιλείου (Βιέννη), 25.11.1815, Χρῆστος Κ. Ρέππας, «Ἀνέκδοτες ἐπιστολὲς τοῦ Δημ. Μόστρα σὲ Ἑπειρῶτες λογίους τῆς διασπορᾶς κατὰ τὴν περίοδο 1812-1823», *Ἑπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο*, Ἰωάννινα 1987, σ. 272· «Ὁ Πλάτων δὲν ἀναφέρεται ἀλλ' ὁ Κύριλλος εἶναι ὁ συγγραφεύς», 9/21.1. 1816, *στό ἴδιο*, σ. 273. Ὁ ἐκδότης τῆς ἐπιστολῆς σημειώνει ὅτι *στό χειρόγραφο ἔχει διαγραφῆ ἡ λέξι «θέλει» πρὶν τὸ «εἶναι», ὁ.π., σ. 300, σημ. 32*. «Ἐπιμελήθητι νὰ στείλῃς καὶ πρὸς τὸν συγγραφέα Κύριλλον μίαν, καὶ μίαν εἰς Ἰάσιον πρὸς τὸν Μέγαν Γραμματικὸν Νέγρη», 22.5.1816, *στό ἴδιο*, σ. 276. Ἡ ὑπόθεση τοῦ ἐκδότη ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ Λιβέριου ἐπελέγη γιὰτὶ ἔτσι θὰ φαινόταν ὅτι ἡ κριτικὴ προερχόταν ἀπὸ κάποιον κοσμικὸ καὶ ὄχι ἐκκλησιαστικὸ παράγοντα (Ρέππας, ὁ.π., σ. 299, σημ. 27) δὲν ἐπιβεβαιώνεται. Ὁ Λιβέριος ἦταν ἱεροδιάκονος ὅπως εἶδαμε.

ριου, ἐνῶ βρισκόταν ἀκόμη στὴν Κωνσταντινούπολη, μὲ τὸν Πλάτωνα Φραγκιάδη³⁷ καὶ ἀσφαλῶς μὲ τὸν κύκλο τοῦ Ἰγνατίου καὶ τοῦ Δημ. Μόστρα.³⁸

Ἡ σχέση του μὲ τὸν Ι. Παπαδόπουλο καὶ τὴ μετάφραση τῆς Ἰφιγένειας τοῦ Γκαϊτε καὶ γενικὰ τὸ κλίμα τῶν πανεπιστημίων τῆς Ἰένας καὶ τῆς Λειψίας συνιστᾶ ἓνα δεύτερο στοιχεῖο. Ἐδῶ τὰ πράγματα εἶναι πιὸ σαφῆ. Ὁ Παπαδόπουλος, συμφοιτητῆς καὶ φίλος τοῦ Λιβέριου στὴν Ἰένα, ὅπως ἀναφέρει ὁ ἴδιος στὸν πρόλογο, μετέφρασε τὸ ἔργο τοῦ Γκαϊτε κατόπιν προτροπῆς (καὶ) τοῦ Λιβέριου.³⁹ Ὁ Γκαϊτε στὸ ἡμερολόγιό του γιὰ τὸ ἔτος 1817 εἰκονογραφεῖ τὸν ἐνθουσιασμό τῶν ἐλλήνων φοιτητῶν τῆς Λειψίας καὶ τῆς Ἰένας γιὰ τὶς φιλελεύθερες ιδέες, σχολιάζοντας συγχρόνως τὴ σύγχυση ποὺ αὐτὲς προκαλοῦσαν στὸ μυαλό τους. Ἀναφερόμενος στὸν Παπαδόπουλο, ὁ ὁποῖος τὸν ἐπισκεπτόταν συχνά, ἔγραφε: «μοῦ ἐγκωμιάζε κάποτε μὲ νεανικὸν ἐνθουσιασμόν τὸ μάθημα τοῦ καθηγητοῦ του τῆς Φιλοσοφίας. Ἀντηχοῦν, ἔλεγε μὲ δυνατὴν φωνήν, τόσον θεσπέσια τὰ λόγια τοῦ ὑπερόχου διδασκάλου ὅταν ὁμιλῆ περὶ Ἀρετῆς, περὶ Ἐλευθερίας, περὶ Πατρίδος».⁴⁰ Ἡ φιλελεύθερη ἀτμόσφαιρα ποὺ ὑπῆρχε στὰ γερμανικὰ πανεπιστήμια, τὴν ὁποία περιγράφει στὶς ἀναμνήσεις του ὁ Γ. Ψύλλας,⁴¹ ἀσφαλῶς

37. Πιθανῶς ὑπῆρξε μαθητῆς του στὴ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῆ ὅπου ὁ Φραγκιάδης δίδαξε Μαθηματικὰ κατὰ τὸ διάστημα 1807-1809. Τοὺς βρίσκουμε συνδρομητὲς στὶς ἴδιες ἐκδόσεις, ἐνῶ καὶ αὐτὸς ἐκάρη μοναχὸς τὸ 1812. Οἱ δημοσιεύσεις του στὸν *Λόγιο Ἐρμῆ ἀναφέρονταν* στὰ φυσικομαθηματικὰ, Ν. Κρουσουλούδης, *Ὁ βίος καὶ τὸ ἔργον τοῦ Ἐθνομάρτυρος Μητροπολίτου Χίου Πλάτωνος Φραγκιάδου (1776-1822)*, Θεσσαλονίκη 1981, σ. 42-46, 50-51.

38. Νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὑπῆρχε κάποια σχέση ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς θητείας τοῦ Ἰγνατίου ὡς μητροπολίτη Ἄρτας καὶ Ναυπάκτου;

39. Σωκρ. Κουγέας, «Ἡ πρώτη νεοελληνικὴ», *ἔ.π.*, σ. 362. Ἡ σχέση τους ἦταν τόσο στενὴ ὥστε ἦταν ὁ Λιβέριος ποὺ τοῦ συμπαραστάθηκε ἕως τὸ τέλος στὴν ἀσθένεια ἢ ὁποῖα τὸν ὀδήγησε στὸν θάνατο (τὸν συνόδευσεν ἐπὶ τὴν Βιέννη καὶ ἀνέλαβε τὴ διαχείριση τῶν χρημάτων ποὺ δόθηκαν γιὰ τὴν περίθαλψή του), *στὸ ἴδιο*, σ. 371-373.

40. Σωκρ. Κουγέας, «Ἡ πρώτη νεοελληνικὴ», *ἔ.π.*, σ. 368.

41. Γ. Ψύλλας, *Ἀπομνημονεύματα*, *ἔ.π.*, σ. 37. Τὸ 1818 ὁ Ἀλέξανδρος Στούρτζας χαρακτηρίζε τὰ γερμανικὰ πανεπιστήμια φυτώρια επαναστατικῶν ιδεῶν, Κώστας Λάππας, *Πανεπιστήμιο καὶ φοιτητὲς στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸν 19ο αἰῶνα*, ΙΑ-ΕΝ/ΚΝΕ-ΕΙΕ, Ἀθήνα 2004, σ. 38. Βλ. πρόχειρα γιὰ τὸ θέμα Walter Rüegg (ἐκδ.), *A History of the University in Europe*, vol. III, *Universities in the nine-*

έπηρεάζε και τους Έλληνες σπουδαστές. Το 1820 ωστόσο ο Φαρμακίδης διαβεβαίωνε τον Κοκκινιάκη: «Μὴν πιστεύεις αὐτὰ πού διαδίδουν γιὰ τὸ ἐδῶ Πανεπιστήμιο. Οὔτε τὰ γερμανικὰ ἐκπαιδευτήρια διδάσκουν τὴν ἀνηθικότητα, οὔτε ἡ γερμανικὴ φιλοσοφία ἐμπνέει ἐπαναστατικότητα [...]».⁴²

Ἐνα ἀκόμη στοιχεῖο μᾶς βοηθᾷ νὰ κατανοήσουμε τὸ περιβάλλον τους καὶ πιὸ συγκεκριμένα τῆς Γοττίγγης. Τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1819 ἀνιχνεύεται ἡ ἀπόπειρα ἴδρυσης ἢ ἡ ἴδρυση ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες φοιτητὲς Ἑταιρείας ὑπὸ τὸν τίτλο «Φιλικὴ Ἑταιρεία τῶν ἐν Γοττίγγη Γραικῶν», τῆς ὁποίας σκοπὸς δηλώνεται «ἡ συνάλληλος καὶ ἀμοιβαία ὠφέλεια, καὶ ἡ πρὸς τὰ καλὰ προκοπὴ τῶν μελῶν ἐπ' ἀγαθῶ τῆς Ἑλλάδος». Ἡ ἑταιρεία τῆς ὁποίας τὰ μέλη θὰ εἶναι ἰσότιμα καὶ θὰ τὰ συνδέει «ἱερὸς δεσμός», θυμίζει τὶς παρόμοιου τίτλου καὶ περιεχομένου ἑταιρεῖες τῶν φίλων, τὶς φιλόμουςες κτλ. τῆς ἐποχῆς.⁴³

Ἐτσι ξεκίνησε τὸ ταξίδι πρὸς τὴν Ἐπανάσταση πού δὲν εἶναι σαφὲς ἂν εἶχε προορισμὸ τὶς Ἡγεμονίες ἢ τὴν Ἑλλάδα.⁴⁴ Ἄς δοῦμε τὸ δρομολόγιο: 12 Ἀπριλίου ἔχουν ἀναχωρήσει καὶ κατευθύνονται πρὸς τὴ Λειψία, ὅπου τοὺς βρίσκουμε στὶς 15 Ἀπριλίου.⁴⁵ Ἐκεῖ, τὴν Κυριακὴ τῶν

teenth and early Twentieth centuries 1800-1945, Cambridge University Press, 2004, σ. 273-276.

42. Στὴ συνέχεια σημειώνει: «ἀλλὰ κατορηθήκαμε ἀπὸ τὴ χαρὰ μας, μόλις ἐμάθαμε τοὺς ἐξοπλισμοὺς τοῦ Σουλτάνου κατὰ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ», Ἐπιστολὴ τῆς 15.6.1820, Γ. Λάιος, *Ἀνέκδοτες ἐπιστολές*, ὁ.π., σ. 25. Ὁ Λάιος δημοσιεύει μόνον ἀπόσπασμα τῆς ἐπιστολῆς ἢ ὁποία προφανῶς προέρχεται ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα τῆς αὐστριακῆς ἀστυνομίας, ἄρα εἶναι μετάφραση τῆς μετάφρασης ἀπὸ τὰ γερμανικά.

43. ΕΒΕ, Ἀσωπίου ἀκατάτακτα, φάκ. 17, ὑποφ. 3 καὶ φάκ. 29, ὑποφ. 2. Γιὰ τὸ θέμα ἐτοιμάζω μελέτη. Τὸ 1820 ὁ Νικόλαος Μανιάκης, ὑπότροφος τοῦ Γκίλφορντ στὴν Ἀγγλία, συζητοῦσε μὲ τὸν Μ. Σχινᾶ τὴν ἴδρυση ἑταιρειῶν πού θὰ συνέβαλλαν στὴν ἐθνικὴ ἀπελευθέρωση, Κ. Λάμπας, «Δύο ὠδές», ὁ.π., σ. 197.

44. «Ὁλοι οἱ Ἕλληνές μας μᾶς ἐγκατέλειψαν καὶ πᾶνε γιὰ τὴ Βιέννη καὶ ἴσως πιὸ πέρα πρὸς τὸν Ὑψηλάντη», Κ. Ο. Müller (Γοττίγγη) πρὸς Α. Boeckh στὸ Βερολίνο (12 Ἀπριλίου), Γ. Λάιος, *Ἀνέκδοτες ἐπιστολές*, ὁ.π., σ. 26. Βλ. *Δύο πρίγκιπες στὴν ἐλληνικὴ ἐπανάσταση. Ἐπιστολὲς αὐτόπτη μάρτυρα καὶ ἕνα ὑπόμνημα τοῦ πρίγκιπα Γεωργίου Καντακουζηνοῦ γιὰ τὴν ἐλληνικὴ ἐπανάσταση*, μετάφρ. Χρῆστος Οἰκονόμου, ἐπιμ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, Ἀθήνα 2015, σ. 217, 316.

45. Ἀναστάσιος Πολυζωίδης πρὸς Δουδούμη (Βιέννη), 16.4.1821, Γ. Λάιος, *Ἀνέκδοτες ἐπιστολές*, ὁ.π., σ. 88.

Βαίων, ὁ καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφίας W. T. Krug ἐκφωνεῖ ἐνθουσιώδη λόγο γιὰ τὴν ἐλληνικὴ ἐξέγερση κατὰ τῆς «δεσποτείας» τῶν βαρβάρων καὶ ἀπίστων Τούρκων, εἰσακούοντας, ὅπως γράφει στὴν αὐτοβιογραφία του, τὴν παράκληση ἐλλήνων φοιτητῶν ποὺ ἐτοιμάζονταν νὰ κατεβοῦν στὴν πατρίδα τους. Τὸν λόγο μετέφρασε ἐκεῖνες ἀκριβῶς τὶς ἡμέρες ἕνας ἐκ τῶν σπουδαστῶν, ὁ Ἀναστάσιος Πολυζωΐδης.⁴⁶ Στις 23 Ἀπριλίου βρίσκονται στὴν Πράγα ὅπου δὲν παρέλειψαν νὰ παρακολουθήσουν θεατρικὴ παράσταση· ἀναχώρησαν στις 24 γιὰ τὴ Βιέννη καὶ ἔφθασαν στὴν Τεργέστη κάπου μέσα στὸν Μάιο.⁴⁷

Ὁ Λιβέριος στὴν Τεργέστη ἤρθε σὲ ἐπαφὴ μὲ ὅλα τὰ πρόσωπα ποὺ θὰ τὸν συνέδεαν μὲ τὸν Δημήτριο Ὑψηλάντη ὁ ὁποῖος εἶχε φτάσει ἐκεῖ μυστικά.⁴⁸ Μὲ τὴ μεσολάβηση τοῦ Ἀσωπίου, ὁ ὁποῖος εἶχε ζήσει στὴν Τεργέστη καὶ γνώριζε πρόσωπα καὶ πράγματα, ἤρθε σὲ ἐπαφὴ μὲ τοὺς ἐμπόρους Νικόλαο Ζωγράφο καὶ Προκόπιο Καρτσιώτη,⁴⁹ οἱ ὁποῖοι γνωρίζουμε ὅτι ἐνίσχυσαν οἰκονομικὰ τοὺς ἐθελοντὲς ποὺ εἶχαν συγκεντρωθεῖ ἐκεῖ,⁵⁰ ἐνῶ, κατὰ τὸν Φιλήμονα, ὁ Καρτσιώτης ἦταν ἀπὸ τὰ λίγα πρόσωπα στὰ ὁποῖα ὁ Ὑψηλάντης ἀποκάλυψε τὴν ταυτότητά του.⁵¹ Τὰ τελευταῖα χρήματα ποὺ ἔλαβε ὁ Λιβέριος ἀπὸ τὴ Φιλό-

46. Βλ. Ρωξάνη Δ. Ἀργυροπούλου, «Ὁ W. T. Krug καὶ οἱ Ἕλληνες. Ἡ ἐλληνικὴ μετάφραση τοῦ *Griechenlands Wiedergeburt*», *Ὁ Ἐραμιστὴς* 10 (1972-1973), σ. 267-273. Ἐκδόθηκε στὰ ἐλληνικὰ τὸ 1861, χωρὶς νὰ ἀναφέρει τὸν μεταφραστή, *Ἀναγέννησις τῆς Ἑλλάδος ὡς πρόγραμμα εἰς τὴν ἑορτὴν τοῦ Πάσχα 1821*. Ἐκτεθὲν μὲν γερμανιστὶ ὑπὸ Γουλιέλμου Τράουγοθ Κρούγ, Ἀθήνησι 1861. Στὸν πρόλογο σημειώνεται ὅτι ἡ μετάφραση ἔγινε «κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν». Ἡ Ἀργυροπούλου ταύτισε τὸν μεταφραστὴ Πολυζωΐδη.

47. Γ. Λάιος, *Ἀνέκδοτες ἐπιστολές*, ὁ.π., σ. 89-90 καὶ Γ. Ψύλλας, *Ἀπομνημονεύματα*, ὁ.π., σ. 41.

48. Βλ. γενικὰ γιὰ τὴ συγκέντρωση τῶν προσώπων στὴν Τεργέστη τὸ κεφάλαιο «Ἡ συγκέντρωση στὴν πολυπόθητη Τεργέστη», στὸ *Δύο πρίγκιπες στὴν ἐλληνικὴ ἐπανάσταση*, ὁ.π., σ. 87-105, 217.

49. Ἀσώπιος πρὸς Καρτσιώτη (16.5.1821), Σωκρ. Κουγέας, «Ἡ πρώτη νεοελληνικὴ», ὁ.π., σ. 383. Λίγο πρὶν σὲ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Κοκκινάκη στὴ Βιέννη ὁ Ἀσώπιος ζητοῦσε πληροφορίες γιὰ τοὺς φίλους του, Φαρμακίδη καὶ Λιβέριο, ΕΒΕ, Ἀρχεῖο Ἀσωπίου, ἀρ. 1808 χ.χ.

50. Ὁλγα Κατσαρδῆ-Hering, *Ἡ ἐλληνικὴ παροικία τῆς Τεργέστης (1751-1830)*, τ. 1, Ἀθήνα 1986, σ. 336.

51. Κωνσταντῖνος Ἀθ. Διαμάντης, *Δημήτριος Ὑψηλάντης (1793-1832). Μέρος πρῶτον, Πληρεξούσιος τοῦ γεν. Ἐπιτρόπου τῆς Ἀρχῆς, Τμῆμα πρῶτον, Τὰ μέχρι τῆς*

μουσοῦ Ἐταιρεία ἔναντι τοῦ ταξιδιοῦ ἐπιστροφῆς του στήν πατρίδα παραδόθηκαν στίς 29 Μαΐου μέσω τοῦ ἐμπόρου Γεωργίου Ἀντωνόπουλου,⁵² ὁ ὁποῖος εἶναι γνωστό ὅτι συνέδραμε οἰκονομικά τοὺς ταξιδιώτες καὶ ἀκολούθησε τὸν Ὑψηλάντη στήν Ἑλλάδα.⁵³ Γύρω στίς 20 Μαΐου ὁ Ἀσώπιος γνωρίζει ὅτι ἐπίκειται ἡ ἀναχώρηση ἀπὸ τὴν Τεργέστη: «Κατὰ τὰ φαινόμενα θέλετε περάσει εἰς τὴν Χερσόνησον καὶ κατὰ τὴν προφητείαν μου μὲ καλὴν συντροφίαν. Εἶσθε εὐτυχεῖς. Ὁ θεὸς μαζί σας καὶ τὸ δαιμόνιον τῆς Ἑλλάδος».⁵⁴ Στίς 7 Ἰουνίου μαθαίνουμε ὅτι ὁ Λιβέριος καὶ ἄλλοι ἐτοιμάζονται νὰ ἀναχωρήσουν καὶ ὅτι ἔφτιαξαν στολὴ μαύρη σὰν τὴν παλιὰ γερμανικὴ μὲ καπέλλο κοζάκινο, ὅπου ἀναγράφεται «Ἐλευθερία ἢ θάνατος».⁵⁵ Στίς 9 Ἰουνίου ὁ γραμματέας τοῦ γαλλικοῦ προξενείου στήν Τεργέστη ἀναφέρει 200 Ἑλληνας, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ σπουδαστὲς ἀπὸ τὰ «ἐκπαιδευτήρια τῆς Γερμανίας», οἱ ὁποῖοι παρευρίσκονταν σὲ συγκεντρώσεις πού ὀργάνωνε ὁ Ἀλέξ. Καντακουζηνός.⁵⁶ Στίς 11 Ἰουνίου ὁ Καρτσιώτης πληροφοροῦσε τὸν Ἀσώπιο ὅτι ὁ Λιβέριος ἀναχώρησε.⁵⁷ Συμπεραίνουμε λοιπὸν ὅτι ἀναχώρησε κάπου μεταξὺ 7 καὶ 11 Ἰουνίου, πιθανότατα μαζί μὲ τὸν Ὑψηλάντη. Στὸ αὐτοβιογραφικὸ κείμενο τοῦ 1845 σημειώνει: «Διέβημεν διὰ Βιέννης εἰς Τεργέστην, ὅπου ἐνωθέντες μετὰ τοῦ ἀοιδίμου Δ. Ὑψηλάντου μετέβημεν μετ' αὐτοῦ εἰς τὴν Πελοπόννησον».⁵⁸

ἀφιξέως εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Τρικόρφων (1793, 2 Ἰουλίου 1821), Ἀθήνα 1966, σ. 43.

52. Ἐ. Κούγκου, *Ὁ Καποδίστριας καὶ ἡ παιδεία*, ὅ.π., σ. 108.

53. Γ. Λάιος, *Ἀνέκδοτες ἐπιστολές*, ὅ.π., σ. 128· *Δύο πρίγκιπες στὴν ἑλληνικὴ ἐπανάσταση*, ὅ.π., σ. 102, 108.

54. Ἀσώπιος πρὸς Λιβέριο καὶ Φαρμακίδη, Σωκρ. Κουγέας, «Ἡ πρώτη νεοελληνικὴ», ὅ.π., σ. 384, βλ. τὸ γράμμα στὸ Ἀρχεῖο Ἀσωπίου, ἀρ. 1808.

55. Νικ. Γκίκας (Τεργέστη) πρὸς Ἀθαν. Βογορίδη (Παρίσι), 7.6.1821, Γ. Λάιος, *Ἀνέκδοτες ἐπιστολές*, ὅ.π., σ. 119 Σὲ ἄλλη ἐπιστολὴ τῆς ἴδιας ἡμέρας περιγράφει τὸν ἐνθουσιασμό τους, *στὸ ἴδιο*, σ. 118-119.

56. Γ. Λάιος, *Ἀνέκδοτες ἐπιστολές*, ὅ.π., σ. 122· *Δύο πρίγκιπες στὴν ἑλληνικὴ ἐπανάσταση*, ὅ.π., σ. 101.

57. Σωκρ. Κουγέας, «Ἡ πρώτη νεοελληνικὴ», ὅ.π., σ. 385.

58. Βλ. παράρτημα. Κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Β. Παναγιωτόπουλου ἀπὸ τὸν συνδυασμὸ διαφόρων πληροφοριῶν, ὁ Λιβέριος συμπεριλαμβάνεται σὲ αὐτοὺς πού ἀναχώρησαν μαζί μὲ τὸν Ὑψηλάντη, εἴτε στὸ ἴδιο πλοῖο εἴτε σὲ ἄλλο ἐκεῖνες τὶς ἡμέρες, βλ. *Δύο πρίγκιπες στὴν ἑλληνικὴ ἐπανάσταση*, ὅ.π., σ. 100.

Μέσα Ίουνίου, λοιπόν, με τὸ παλαιὸ ἡμερολόγιο, ὁ Λιβέριος βρίσκει στὴν Πελοπόννησο μαζί με τὸν Ὑψηλάντη.⁵⁹ Στὶς 29 Ίουνίου, μετὰ ἀπὸ αἴτημα τῶν Ἀθηναίων τῆς 20ῆς Ίουνίου, ἀνέλαβε, ὡς πληρεξούσιος τοῦ Ὑψηλάντη, τὴν πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ ἀρχηγία τῆς πολιτορκίας τῶν Ἀθηναίων, ἡ ὁποία συνεχιζόταν χωρὶς ἀποτέλεσμα.⁶⁰ Κατὰ τὸν Φιλήμονα, ἐλλεῖπει διαθέσιμων προσώπων «στρατιωτικῆς συνάμα καὶ πολιτικῆς ἰκανότητος», ὁ κλῆρος ἔπεσε στὸν Λιβέριο «μεμνημένον μὲν γραμμάτων καὶ ἀγαθὴν ψυχὴν φέροντα, ἀλλ' ὄλως πρωτόπειρον, χαρακτῆρος δὲ κληρικῶ ἄλλο καὶ ἐλλείποντα ἐτοιμότητος ἀρμοδίας πρὸς τὴν περίστασιν». Καὶ συνεχίζει: «ἀπέβη τῇ 29 Ίουνίου, καινόν τι μόνον ἐξωτερικὸν ἔχων τὴν στολὴν τοῦ ἱερολοχίτου. Καὶ στρατὸς καὶ πολῖται, καταβάντες πολυπληθεῖς, ὑπεδέχθησαν αὐτὸν διὰ μεγάλων τιμῶν καὶ ἐν πομπῇ συνώδευσαν ἀναβαίνοντα εἰς τὴν πόλιν [...]. Οἱ Ἀθηναῖοι ὑπερεθαύμαζον αὐτόν, καὶ ἐν πάσῃ διαταγῇ εὐπειθέστατον ἔκλινον αὐχένα».⁶¹

Ὁ Λιβέριος κατὰ τὶς ὁδηγίες τοῦ Ὑψηλάντη, ἐπιχείρησε, χωρὶς ἀποτέλεσμα, νὰ πείσει τοὺς Τούρκους νὰ παραδοθοῦν.⁶² Μία ἀπὸ τὶς πρῶτες ἐνέργειες ἦταν ἡ συγκρότηση τοπικῆς διοίκησης (Ἐφορείας)· σὲ αὐτὴν συμμετεῖχαν οἱ Ἀθηναῖοι προεστῶτες, μετὰ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Γεώργιος Ψύλλας, γνῶριμος τοῦ Λιβέριου ἀπὸ τῆ Γερμανία.⁶³ Στὶς 19 Ίουλίου οἱ Ἀθηναῖοι ἐξ αἰτίας τῆς ἀπειλῆς τοῦ Ὁμέρ Βρυώνη, ἐγκατέλειψαν τὴν πόλιν καὶ κατέφυγαν στὴ Σαλαμίνα καὶ στὴν Αἴγινα,⁶⁴ ἀπὸ ὅπου στὶς 7 Αὐγούστου ἀπηύθυναν ἔκκληση στοὺς Ὑδραῖους

59. Κατὰ τὸν Διαμάντη, ὁ Ὑψηλάντης ἔφυγε στὶς 11 Ίουνίου καὶ ἔφτασε στὴν Ὑδρα ἢ στὶς 20 (νέο ἡμ.) ἢ 21 ἢ 22 Ίουνίου, Κ. Διαμάντης, *Δημήτριος Ὑψηλάντης (1793-1832)*, ὅ.π., σ. 42, 45, 47, 52-53.

60. Κ. Σ. Κώνστας, «Ὁ Λιβέριος Λιβερόπουλος, ἀρχηγὸς τῆς ἐπαναστατημένης Ἀθήνας», *Τὰ Ἀθηναϊκὰ* 37 (1967), σ. 11-12.

61. Ἰωάννης Φιλήμων, *Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως*, τ. Δ', Ἀθήνα 1861, σ. 142-143. Τὴ λαμπρὴ ὑποδοχὴ περιγράφει καὶ ὁ Γ. Ψύλλας, *Ἀπομνημονεύματα*, ὅ.π., σ. 59-60. Στὸ σχετικὸ δίπλωμα ὁ Ὑψηλάντης τὸν χαρακτηρίζει «φιλογενῆ, ἔμφρονα, καὶ πεπαιδευμένον», Διονύσιος Σουρμελῆς, *Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων*, Αἴγινα 1834, σ. 290 (β' ἔκδ. Ἀθήνα 1853, σ. 16).

62. Ἰ. Φιλήμων, *Δοκίμιον*, ὅ.π., σ. 144.

63. Κ. Κώνστας, «Ὁ Λιβέριος Λιβερόπουλος», ὅ.π., σ. 13· Γ. Ψύλλας, *Ἀπομνημονεύματα*, ὅ.π., σ. 60. Γιὰ τὴν περίοδο γενικὰ τῆς ἀρχηγίας Λιβέριου βλ. στὸ ἴδιο, σ. 59-74.

64. Ἰ. Φιλήμων, *Δοκίμιον*, ὅ.π., σ. 144-145.

Κουντουριώτες για οικονομική βοήθεια.⁶⁵ Μετά την άλωση της Τριπολιτσάς και την αναχώρηση του Όμερ Βρυώνη από την Αθήνα στο τέλος Σεπτεμβρίου, ο Λιβέριος αποδύθηκε στην αναζήτηση στρατιωτικής συνδρομής από τον Ύψηλάντη και τους Πελοποννησίους με στόχο να επαναληφθεί η πολιορκία.⁶⁶ Όταν ξεκίνησε αυτή στις αρχές Νοεμβρίου, ο Λιβέριος ήταν πια αρχηγός με πολιτικές μόνον αρμοδιότητες.⁶⁷ Παρέμεινε έως τον Ιανουάριο 1822, όποτε έληξε και η δεύτερη πολιορκία.⁶⁸

Η απομάκρυνση του Λιβέριου από την Αθήνα συμπίπτει με τη συγκρότηση του Προσωρινού Πολιτεύματος της Επιδαύρου (αρχές Ιανουαρίου του 1821), την αύξηση της πολιτικής ισχύος του Μαυροκορδάτου και την οριστική του ρήξη με τον Ύψηλάντη.⁶⁹ Μια πρώτη εύλογη έρμηνεία για τη μετακίνησή του αποτελεί η δυνατότητα συμμετοχής (και αποκατάστασης) στο πλαίσιο νέων οργανωμένων διοικητικών δομών· άφ' ενός της Δ. Στερεάς – άς ληφθεί ύπ' όψιν και η καταγωγή του Λιβέριου από την Αιτωλοακαρνανία – και άφ' έτερου της κεντρικής. Ο Μαυροκορδάτος, παλαιός γνώριμος, τον Σεπτέμβριο είχε ένημερώσει τον Ίγνάτιο για τις δραστηριότητες του Λιβέριου,⁷⁰ πληρο-

65. Κ. Κώνστας, «Ο Λιβέριος Λιβερόπουλος», *δ.π.*, σ. 13-14. Σε έγγραφο με ήμερομηνία 6 Αυγούστου οι πρόκριτοι της Ύδρας προτρέπουν τον Λιβέριο να εφαρμόσει τó σύστημα «άστυνομίας», δηλαδή τόν έλεγχο τών εισερχομένων και έξερχομένων ξένων, Αντώνιος Λιγνός, *Άρχεϊον κοινότητος Ύδρας*, τ. Ζ', Πειραιάς 1926, σ. 313-314.

66. Ίωάννης Βλαχογιάννης, *Άθηναϊκόν Άρχεϊον*, τ. Α', Αθήνα 1901, σ. 515-516 και Κ. Κώνστας, «Ο Λιβέριος Λιβερόπουλος», *δ.π.*, σ. 14-15 [:Ί. Φιλήμων, *Δοκίμιον*, *δ.π.*, σ. 484-485].

67. Από τόν Σεπτέμβριο οι Άθηναίοι άναζητούσαν ικανό στρατιωτικό τόν όποιο βρήκαν στην άρχη στο πρόσωπο του Νικήτα Σταματελόπουλου και στη συνέχεια του Ήλία Μαυρομιχάλη, ό όποϊος ανέλαβε τις έπιχειρήσεις από τó τέλος Νοεμβρίου, βλ. Ί. Φιλήμων, *Δοκίμιον*, *δ.π.*, σ. 270-272.

68. Τελευταία παρουσία του Λιβέριου σε έγγραφα τών Άθηνών καταγράφεται στις 4 και 9 Ιανουαρίου 1821. Τó πρώτο είναι διαταγή του Ύψηλάντη από την Κόρινθο (Κ. Κώνστας, «Ο Λιβέριος Λιβερόπουλος», *δ.π.*, σ. 16). Στο δεύτερο καταγράφεται ως άποδέκτης έπιστολής του ρουμελιώτη άγωνιστή Κατσιαογιάννη (Άρχεϊα Μουσείου Μπενάκη, άρ. 124/3).

69. Έμμανουήλ Γ. Πρωτοψάλτης, *Άλέξανδρος Ν. Μαυροκορδάτος. Ο βίος και τó έργον του μέχρι και της Καποδιστριακής περιόδου*, Αθήνα 1982, σ. 54.

70. «Ο Όμερ Πασάς (ό Βρυώνης) εύρίσκειται εις τās Αθήνας, σφαλισμένος όμως

φορίες που μετέφερε εκείνος με ικανοποίηση στον Καποδίστρια.⁷¹ Δεν γνωρίζουμε μέχρι που έφθανε ή πληροφόρηση του Λιβέριου για τις σχέσεις Ύψηλάντη-Μαυροκορδάτου. Ως πληρεξούσιος του Ύψηλάντη στην Αθήνα και διαμεσολαβητής των «όδηγιών» του στους αθηναίους προκρίτους βρισκόταν σε τακτική επαφή με τα εμπλεκόμενα πρόσωπα και τους τόπους, όπου εκτυλίχθηκε ή διαμάχη μεταξύ των δύο.⁷²

Οι πρώτες μνείες για την παρουσία του στον κύκλο του Μαυροκορδάτου εντοπίζονται στις αρχές Φεβρουαρίου και τον Μάρτιο 1822.⁷³ Τέλος Απριλίου και αρχές Μαΐου αναλαμβάνει τον ρόλο του μεταφορέως-ταχυδρόμου μηνύματος του Μαυροκορδάτου προς τους Ύδραίους,⁷⁴ ρόλο που διαδραμάτισε κατ' επανάληψιν στη συνέχεια.

είς τὸ κάστρον, ἔξωθεν τοῦ ὁποίου εὐρίσκεται ὁ Κύριλλος Λιβέριος με ὄσους Ἀθηναίους καὶ Αἰγινήτας ἠμπόρεσε νὰ συνάξῃ», Ἀλ. Μαυροκορδάτος πρὸς Ἰγνάτιο (24.9.1821), Ἐ. Πρωτοψάλτης, *Ἰγνάτιος*, ὅ.π., σ. 130-131.

71. «Ὁ Λιβέριος, τὸν ὁποῖον ἔχομεν ἐτοιμάσει διὰ διδάσκαλον, εἶναι ἀρχηγὸς εἰς τὴν πολιορκίαν τῶν Ἀθηνῶν καὶ φέρεται καὶ καλὰ ὡς γράφει ὁ Μαυροκορδάτος», Ἰγνάτιος πρὸς Καποδίστρια (1/13.11.1821), βλ. Δημήτρης Λουλές, «Δύο ἄγνωστες ἐπιστολὲς τοῦ Ἰγνατίου Οὐγγροβλαχίας πρὸς τὸν Ἰωάννη Καποδίστρια», *Ἀφιέρωμα στὸν πανεπιστημιακὸ δάσκαλο Βασ. Βλ. Σφυρόερα ἀπὸ τοὺς μαθητὲς του*, Ἀθήνα 1992, σ. 23-24.

72. Τέλος Αὐγούστου ὁ Μαυροκορδάτος, πληρεξούσιος τοῦ Ύψηλάντη γιὰ τὴν περιοχὴ τῆς Στερεᾶς (Ἐ. Πρωτοψάλτης, *Ἀλέξανδρος Ν. Μαυροκορδάτος. Ὁ βίος*, ὅ.π., σ. 40-41 καὶ Ἰ. Φιλήμων, *Δοκίμιον*, ὅ.π., σ. 192, 457) κάλεσε τοὺς Ἀθηναίους νὰ στείλουν ἀντιπροσώπους γιὰ τὴ συγκρότηση ἐθνικῆς συνέλευσης. Στὴν πρόσκληση δὲν ἀναφερόταν ὁ Ύψηλάντης, γεγονός που προκάλεσε σύγχυση στοὺς Ἀθηναίους που ζήτησαν διευκρινίσεις στὶς 17 Σεπτεμβρίου ἀπὸ τὸν Ύψηλάντη (Ἰ. Φιλήμων, *Δοκίμιον*, ὅ.π., σ. 330-332.) Τὴν ἀπάντηση μετὰ τὴν ὁποία ὁ Ύψηλάντης ἀποκηρύσσει τὸ σχέδιο τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ καλεῖ τοὺς Ἀθηναίους νὰ ἐφαρμόσουν τὸ δικό του, διαβίβασε ὁ Ύψηλάντης, μέσω τοῦ Λιβέριου, μερικὲς ἡμέρες ἀργότερα (21 Σεπτεμβρίου), Ἰ. Φιλήμων, *Δοκίμιον*, ὅ.π., σ. 505.

73. Θ. Φαρμακίδης πρὸς Ἀ. Λουριώτη στὴν Ὑδρα (10.2.1822) ὅπου στέλνει τοὺς «ἀσπασμούς» του στὸν Λιβέριο. Ὁ Λουριώτης, στενὸς συνεργάτης ἐξ ἀρχῆς τοῦ Μαυροκορδάτου, βρίσκεται μαζί του στὴν Ὑδρα, Ἐ. Πρωτοψάλτης, *Ἀλέξανδρος Ν. Μαυροκορδάτος. Ὁ βίος*, ὅ.π., σ. 56. Ἐπίσης, Κ. Πολυχρονιάδης πρὸς Γ. Πραϊτῆ (Βραχώρι), 12.3.1822, ὅπου ὁ ἀποστολέας στέλνει χαιρετισμούς στὸν Λιβέριο, *IAM*, I, σ. 137.

74. Ὁ Μαυροκορδάτος παρακαλεῖ τοὺς προκρίτους νὰ στείλουν πλοῖα στὴ Δ. Ἑλλάδα, Ἀ. Λιγνός, *Ἀρχεῖον Κοινότητος Ὑδρας*, ὅ.π., τ. Η', σ. 143 (28.4.1822), 147 (1.5.1822), 157 (5.5.1822).

Μετέφερε την Ίδια την έπιστολή και συγχρόνως διαβίβαζε προφορικά τὸ μήνυμα, καθὼς και τὴν ἀπάντηση. Κατὰ τοὺς μῆνες Μάιο, Ἰούνιο και Ἰούλιο ὁ Λιβέριος διαχειρίζεται τοὺς λογαριασμοὺς τοῦ Μαυροκορδάτου, κυρίως αὐτοὺς ποὺ συνδέονται μὲ τὸ στρατιωτικὸ σῶμα και τὸ Τάγμα τῶν Φιλελλήνων, ποὺ ἰδρύθηκε ἐπισήμως στὸ τέλος Ἀπριλίου.⁷⁵ Ὑπογράφει ἀποδειξεις πληρωμῆς και εἴσπραξης, ἀποδίδει λογαριασμὸ στὸν ἀρμόδιο φροντιστὴ τῆς Οἰκονομίας τῆς Δ. Χ. Ἑλλάδος Γ. Πραϊτὴ και σὲ ὄλη τὴ διάρκεια τῶν στρατιωτικῶν ἐξελίξεων, μέχρι τὴν ἀτυχῆ μάχη τοῦ Πέτα βρίσκεται στὸ ἐπιτελεῖο τοῦ Μαυροκορδάτου στὴ Λαγκάδα.⁷⁶ Τὴν ἴδια στιγμή οἱ φίλοι του ἐκτὸς Ἑλλάδος ἔχουν σχηματίσει τὴν ἐντύπωση ὅτι «εἶναι ἐπιφορτισμένος τὴν διοίκησιν τῆς πατρίδος του».⁷⁷

Τὸν Νοέμβριο 1822 ὁ Λιβέριος, ποὺ εἶχε ἀκολουθήσει τὸν Μαυροκορδάτο στὸ Μεσολόγγι και συμμετεῖχε στὴν ἄμυνα τῆς πόλης, ἀνέλαβε τὴν ἀνταλλαγὴ μηνυμάτων και πληροφοριῶν μὲ τοὺς πελοποννήσιους προκρίτους, οἱ ὁποῖοι ἐνίσχυσαν τὴν ἄμυνα τοῦ Μεσολογγίου.⁷⁸ Εἶναι πιθανὸ ὅτι παρέστη στὴ Β' Ἐθνοσυνέλευση, τῆς ὁποίας οἱ ἐργασίες ἔληξαν στὶς 18.4.1823, ἀλλὰ ἐξελέγη παραστάτης τῆς ἐπαρχίας Βενέτικου καθυστερημένα, ὅπως και ἄλλοι.⁷⁹ Ἡ συμμετοχὴ του

75. Ἀπὸ τίς ἀρχὲς Μαΐου ὁ Μαυροκορδάτος ἐκλήθη νὰ ἀναλάβει τὴν πολιτικὴ και στρατιωτικὴ διοίκησιν τῆς Δ. Στερεᾶς. Γιὰ τὴ δραστηριότητά του μέχρι τὴ μάχη τοῦ Πέτα βλ. Ἐ. Πρωτοφάλης, Ἀλέξανδρος Ν. Μαυροκορδάτος. Ὁ βίος, ὅ.π., σ. 60-68.

76. *IAM*, I, σ. 227, 228, 239 (ὁ ὑπογράφων τὴν ἀπόδειξιν τὸν ἀναφέρει ὡς «Λιβέριο τοῦ Μαυροκορδάτου»), 240 (ἀναφέρεται ὡς *metteur du finance de S. A. le prince Maurocordato*), 241, 247, 259, 274, 277.

77. Χ. Φιλιτᾶς (Ζάκυνθος) πρὸς Κ. Ἀσώπιο (Βερολίνο), 30.5.1822, *ΕΒΕ*, Ἀρχεῖο Ἀσωπίου, ἀρ. 252. Ἀπόσπασμα στὸ Σωκρ. Κουγέας, «Ἡ πρώτη νεοελληνικὴ», ὅ.π., σ. 386-387.

78. *IAM*, II, σ. 278, 279, 283 [σχέδια ἐγγράφων τοῦ Πρωτοκόλλου τοῦ Ἐκτελεστικοῦ]. Γιὰ τὴν πρώτη πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου και τὴ σχετικὴ δραστηριότητα τοῦ Μαυροκορδάτου βλ. Ἐ. Πρωτοφάλης, Ἀλέξανδρος Ν. Μαυροκορδάτος. Ὁ βίος, ὅ.π., σ. 69-72.

79. Δὲν ὑπογράφει τὸν Ὅργανικὸ Νόμο, Ἀρχεῖο τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας 1821-1832, Ἀθήνα, Βιβλιοθήκη τῆς Βουλῆς (στὸ ἐξῆς *ΑΕΠ*) τ. 3. σ. 101. Ἡ ἐκλογὴ του γνωστοποιεῖται ἀπὸ 13 ἐκλέκτορες τῆς περιοχῆς στὶς 5.3.1824, *ΑΕΠ*, τ. 9, σ. 365.

στο Βουλευτικό άρχισε επίσημως στις 9.5.1824.⁸⁰ Μετά την άνοιχτή ρήξη μεταξύ Βουλευτικού και Έκτελεστικού που όδηγησε τον Μαυροκορδάτο να παραιτηθεί από την προεδρία του Έκτελεστικού στις 14.7.1823 και να καταφύγει στην Ύδρα, κοντά στους Κουντουριώτες,⁸¹ ο Λιβέριος και ο Πραΐδης παρέμειναν στην Τριπολιτσά για λίγο, όπου προσπαθοῦσαν να επιλύσουν τὸ οικονομικὸ πρόβλημα τοῦ Μαυροκορδάτου και μὲ δικό τους προσωπικὸ κόστος.⁸² Μετά από ένα μικρὸ διάστημα παραμονῆς στὴν Ύδρα κοντὰ στὸν Μαυροκορδάτο,⁸³ τὸν Σεπτέμβριο ὁ Λιβέριος και ὁ Πολυζωΐδης ἀντιμετωπίζοντας –και αὐτοί– πρόβλημα ἐπιβίωσης ἐγκαθίστανται στὴν Αἴγινα.⁸⁴ Τὸν Μάρτιο τοῦ 1824 ὁ Λιβέριος βρίσκεται στὸ Μεσολόγγι κοντὰ στὸν Μαυροκορδάτο, ὁ ὁποῖος ἔχει τοποθετηθεῖ και πάλι στὴ θέση τοῦ διευθύνοντος τὰ πράγματα τῆς Δ. Στερεᾶς.⁸⁵

Βουλευτὴς ἀπὸ τὸν Μάιο 1824 στὴν Β΄ Ἐθνοσυνέλευση, ὁ Λιβέριος μετακινεῖται στὸ Ἄργος και στὴ συνέχεια στὸ Ναύπλιο, ἔδρα τοῦ Βουλευτικού.⁸⁶ Ἐλάχιστες ἡμέρες μετὰ τὴν ἄφιξή του στὸ Ἄργος ἔζησε ἀπὸ πολὺ κοντὰ ἓνα ἀπὸ τὰ ἐπεισόδια τοῦ πρώτου ἐμφυλίου. Κατὰ τὴν περιγραφὴ τοῦ αὐτόπτη μάρτυρα Σπ. Τρικούπη: «Οἱ κύριοι βουλευταὶ Καναβὸς και Χαράλαμπος σᾶς ἀσπάζονται· και εἰς τοὺς δύο πρέπει ὁ τίτλος Γενναϊότατος, ἐπειδὴ προχθὲς εἰς τὴν ἔφοδον τῶν ἐναντίων τὸν

80. *ΑΕΠ*, τ. 2, σ. 292-293.

81. Ἐ. Πρωτοφάλτης, *Ἀλέξανδρος Ν. Μαυροκορδάτος. Ὁ βίος*, ὅ.π., σ. 92-93.

82. «“Ο,τι και ἂν εἶχε [ὁ Μαυροκορδάτος] τὰ ἐπουλήσαμεν ἢ τὰ ἐβάλαμεν ἀμανετί· ἐξεγυμνωθήκαμεν και ἡμεῖς· ἐγὼ ἐπούλησα ὁμοίως ὅ,τι και ἂν εἶχα, ὁ Λιβέριος, ὁ Πολυζωΐδης [...]. Τάχα δὲν εὐρίσκεται κανένας φίλος, διὰ νὰ τὸν συντρέξῃ;», Πραΐδης πρὸς Λουριώτη (23.7.1823), *ΙΑΜ*, III σ. 406.

83. Ἄ. Λουριώτης πρὸς Πραΐδη (12.8.1823) και Μαυροκορδάτος πρὸς Πραΐδη (29.8.1823), *ΙΑΜ*, III σ. 430, 447. Ἐ. Πρωτοφάλτης, *Ἀλέξανδρος Ν. Μαυροκορδάτος. Ὁ βίος*, ὅ.π., σ. 92-93.

84. Πολυζωΐδης πρὸς Πραΐδη (11.9.1823), *ΙΑΜ*, III σ. 470. Ἡ ἐπιβίωση τῆς «συνοδείας» τοῦ Μαυροκορδάτου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὰ εἰσοδήματα που ἔχει ἐκεῖνος. Βλ. ἐπιστολὴ τοῦ Πραΐδη πρὸς τὸν Ἰγνάτιο (24.9-10.10.1823), ὅπου περιγράφει ἀναλυτικὰ τὰ γεγονότα τῆς διαμάχης που εἶχε προηγηθεῖ και μετὰξὺ ἄλλων τὰ οικονομικὰ προβλήματα που ἀντιμετώπιζε ὅλη ἡ ὁμάδα (στρατιῶτες, ὑπηρετικὸ προσωπικὸ και συνοδεία), *ΙΑΜ*, III σ. 509-517.

85. Ἐ. Πρωτοφάλτης, *Ἀλέξανδρος Ν. Μαυροκορδάτος. Ὁ βίος*, ὅ.π., σ. 94-95.

86. Γεώργιος Δ. Δημακόπουλος, *Ἡ διοικητικὴ ὀργάνωσις κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν 1821-1827*, Ἀθήνα 1966, σ. 248-249.

ἐπῆραν μὲ τὸ σπαθὶ τους. Ὁ κύρ Λιβέριος ἀκολουθοῦσε καὶ αὐτὸς διὰ νὰ μαζώνη τὰ κεφάλια, πλὴν ἐγύρισε μὲ μοναχὸν τὸ κεφάλι του. Ὡς αὐτοῦ καὶ μὴ παρέκει, ἄς ἔχη δόξαν ὁ Θεὸς ὅπου δὲν τὸ ἔχασε. Ὁ κύριος Πολυζωΐδης καὶ ἐγὼ ἐστεκόμεθα κομμάτι μακρύτερα, διὰ νὰ μᾶς βλέπουν αὐτοὶ καὶ νὰ ἐμψυχώνονται».⁸⁷

Λίγο πρὶν ὁ Λιβέριος διεκτραγωδοῦσε τὴν κατάσταση τῶν πραγμάτων σὲ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Ἀσώπιο:⁸⁸ «ἀλλὰ τί νὰ σὲ εἰπῶ, τοὺς Τούρκους δὲν τοὺς φοβούμεθα ἀλλ' οὔτε τοὺς συλλογιζόμεθα. Τὰ ἐδικὰ μας ὅμως μᾶς συγχίζουν καὶ μᾶς ταράττουν, καὶ ἡ μόνη μας ἐλπίς εἶναι εἰς τὰ ὅποια ἤδη ἔλαβεν ἡ Διοίκησίς μας δραστήρια μέτρα, καὶ εἰς τὸ δάνειον τὸ ὅποῖον ἐντὸς ὀλίγου ἐλπίζομεν». Τὸν παρακινοῦσε νὰ μὴν ἐνθαρρύνει κανέναν νὰ ἔρθει στὴν Ἑλλάδα, ἂν δὲν ἔχει λύσει τὸ πρόβλημα ἐπιβίωσης, τὸν παρακαλοῦσε νὰ τοῦ στείλει «κανένα γερμανικὸν βιβλίον πολιτικὸν καὶ ἀνῆκον εἰς τὰς περιστάσεις μας», ἐπειδὴ, ὅπως τόνιζε, «εἴμεθα πολλὰ ἐστερημένοι ἀπὸ βιβλία, καὶ μάλιστα ἀπὸ τοιαῦτα», ἐνῶ ζητοῦσε καὶ ἓνα γερμανικὸ λεξικό. Ἡ ἐπιθυμία νὰ προμηθευτεῖ «γερμανογραικικὸ» λεξικό⁸⁹ ἀντανακλᾷ τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴ γνώση καὶ μάλιστα τὴν «πολιτική», ἀπαραίτητη λόγῳ τῶν συνθηκῶν.

Ἐκτὸς τοῦ ρόλου τοῦ γραμματοκομιστῆ καὶ γενικὰ μεσολαβητῆ μεταξὺ Μαυροκορδάτου καὶ παραγόντων τῆς πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς ἐξουσίας,⁹⁰ συμμετέχει τῶρα ἐνεργῶς στὴ λειτουργία τοῦ Βουλευτικοῦ σώματος ὡς μέλος ἐπιτροπῶν. Τὸ περιεχόμενο τῶν ἐπιτροπῶν ἀποτυπώνει ἀπὸ τὴ μία πλευρὰ τὴν προσπάθεια θεσμικῆς ὀργάνωσης τοῦ ἐπαναστα-

87. Τρικούπης πρὸς Μαυροκορδάτο (15.5.1824), *IAM*, IV, σ. 404. Ἔχει προηγηθεῖ περιγραφή μάχης μέσα σχεδὸν στὴν πόλη τοῦ Ἄργους.

88. Λιβέριος (Μεσολόγγι) πρὸς Ἀσώπιο (Κέρκυρα), 26.3.1824, Κουγέας, «Ἡ πρώτη νεοελληνική», ὁ.π., σ. 387-388.

89. Βλ. καὶ Λιβέριος πρὸς Πραϊδῆ, 11.12.1824, *IAM*, IV, σ. 1069-1070 καὶ 28.12.1824, *στοῦ ἴδιου*, σ. 1111.

90. Μαυροκορδάτος πρὸς Γ. Κουντουριώτη (28.4.1824), Ἀντώνιος Λιγνός, *Ἀρχεῖα Λαζάρου καὶ Γεωργίου Κουντουριώτου 1821-1832*, τ. 2, Πειραιᾶς 1929, σ. 250· Γ. Κουντουριώτης πρὸς Λ. Κουντουριώτη (5.5.1824), *στοῦ ἴδιου*, τ. 2, σ. 271. Βλ. ἐπίσης ἀλληλογραφία (16.9.1824, 19.9.1824 καὶ 7.12.1824), *στοῦ ἴδιου*, τ. 3, σ. 209-210, 216, 423-426· Γ. Σταύρου πρὸς Γ. Κουντουριώτη (4.7.1825), *στοῦ ἴδιου*, τ. 5, σ. 5-6· Μαυροκορδάτος πρὸς Γ. Κουντουριώτη (16.9.1824), *IAM*, IV, σ. 904.

τημένου ἔθνους,⁹¹ δραστηριότητα ποὺ ἀπαιτοῦσε τὴ γνώση τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐμπειρίας⁹² ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, τοὺς τρόπους ἀντιμετώπισης τῶν στρατιωτικῶν ἢ πολιτικῶν προβλημάτων ποὺ ἀνέκυπταν.⁹³

Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ἔχει ἡ «ἐπὶ τῆς Ὑποθήκης Ἐπιτροπῆ» (30.12.1825),⁹⁴ ἡ ὁποία ἀνέλαβε νὰ διεκπεραιώσῃ τὸν νόμο τῆς 24.12.1825 περὶ ἐσωτερικοῦ δανεισμοῦ μὲ ἀντάλλαγμα τὴν νομὴ κτήματος.⁹⁵ Στὴ συνεδρίαση τῆς 8.4.1826 ὁ Λιβέριος ὀρίζεται μέλος τῆς ἐπιτροπῆς «ἐπὶ τοῦ διοργανισμοῦ τοῦ Πολιτεύματος»,⁹⁶ πρωτοβουλία συναρτώμενη μὲ συγκεκριμένο σχέδιο ἀλλαγῶν ποὺ προέβλεπαν ὀλιγομελῆ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία, τὸ ὁποῖο προερχόταν ἀπὸ τὸν κύκλο τοῦ Μαυροκορδάτου.⁹⁷ Ἡ ἐπιτροπὴ δὲν πρόλαβε νὰ λειτουργήσῃ.⁹⁸

91. Σὲ αὐτὴν τὴν κατηγορία ἐντάσσεται τὸ σχέδιο ὀργάνωσης τῆς παιδείας (19.5.1824, *ΑΕΠ*, τ. 2, σ. 297), τοῦ νόμου περὶ δικαστηρίων (11.8.1824, *ΑΕΠ*, τ. 2, σ. 384-385), τὸ «σχέδιον περὶ κριτηρίων» (5.11.1824, *ΑΕΠ*, τ. 7, σ. 36), τὸ «σχέδιον περὶ στρατιωτικῆς εὐταξίας» (26.1.1825, *ΑΕΠ*, τ. 6., σ. 109).

92. Κατὰ τὸν Κ. Ζωγράφου τὰ μέλη τῶν ἐπιτροπῶν πρέπει νὰ «ἔχουν τὰς ὀρθοτέρας καὶ περισσοτέρας γνώσεις περὶ τῶν ὅσα ἀναφέρονται εἰς τὸν ἰδιαίτερον τῆς ἐπιτροπῆς κλάδον», συνεδρίαση 7.4.1826, *ΑΕΠ*, τ. 3, σ. 216.

93. Ἀναφέρω ἐνδεικτικὰ: «διὰ νὰ θεωρήσωσιν ἂν τὸ περὶ ἐκλογῆς ἀστυνόμων ψήφισμα ἀνήκῃ εἰς τὸ Βουλευτικὸν Σῶμα ἢ εἰς τὸ Ἐκτελεστικὸν» (29.10.1824, *ΑΕΠ*, τ. 6, σ. 27), «διὰ νὰ παρατηρῆ ἀκριβῶς ἐκεῖνα τῶν πρακτικῶν, εἰς ὅσα κατὰ νόμον ἀποκλείεται ὁ ἐφημεριδογράφος» (10.1.1825, *ΑΕΠ*, τ. 6, σ. 91), «διὰ νὰ ἐπαγρυπνοῦν καὶ περιφέρωνται ἀπὸ τὴν πόρταν τοῦ Αἰγιαλοῦ ἕως εἰς τὰ Πέντε Ἀδέλφια» (13.6.1825, *ΑΕΠ*, τ. 7, σ. 270). Πολλὲς ἐπιτροπὲς ἀναλαμβάνουν τὴν ἐπικοινωνία μεταξὺ Βουλευτικοῦ καὶ Ἐκτελεστικοῦ. Ἀναφέρω ἐνδεικτικὰ: «διὰ νὰ ἐρωτήσῃ τὸ Ἐκτελεστικὸν ὁποῖα μέτρα ἔλαβε περὶ αὐτῶν [τῶν λιποτακτησάντων στὸ Νεόκαστρο]» (16.4.1825, *ΑΕΠ*, τ. 6, σ. 219), «διὰ νὰ συσκεφθῶσι μετ' αὐτοῦ διὰ τὴν ὀχύρωσιν τοῦ φρουρίου Γραμπόσης» (24.11.1825, *ΑΕΠ*, τ. 7, σ. 492 (μυστικὴ συνεδρίαση)).

94. *ΑΕΠ*, τ. 7, σ. 406.

95. Οἰκονομικὸ περιεχόμενο ἔχει καὶ ἡ ἐπιτροπὴ ποὺ ὀρίζεται «διὰ νὰ συνάξῃ τοὺς ἐράνους καὶ δασμοὺς» τὸν Ἰούλιο 1826, Γ. Σταῦρος ἀπὸ τὸ Ναύπλιο πρὸς Γ. Κουντουριώτη (17.7.1826), Κωνσταντῖνος Ἀθ. Διαμάντης (ἐπιμ.), *Ἀρχεῖα Λαζάρου καὶ Γεωργίου Κουντουριώτου*, τ. 7, Ἀθήνα 1967, σ. 189.

96. *ΑΕΠ*, τ. 3, σ. 160-161, 196. «ἀπεφασίσθη νὰ ἔχῃ ὡς βᾶσιν τὸ ἀντιπροσωπικὸν σύστημα, *Γενικὴ Ἐφημερίς*, ἀρ. 57 (1.5.1826).

97. Γιὰ τὸ σχέδιον βλ. Γ. Δημακόπουλος, *Ἡ διοικητικὴ ὀργάνωσις 1821-1827*, ὅ.π., σ. 190. Γιὰ τὸ περιεχόμενο τοῦ σχεδίου βλ. Σπυρίδων Τρικούπης, *Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, τ. Δ', Λονδίνο 1860, σ. 10-11.

98. Ἡ πτώση τοῦ Μεσολογγίου λίγες ἡμέρες μετὰ ὀδήγησε στὴν ἀναστολὴ τῶν

Ὡς πληρεξούσιος τῆς Γ' Ἐθνοσυνέλευσης ὁ Λιβέριος⁹⁹ ἀκολούθησε τὴν πορεία τῶν κυβερνητικῶν σωμάτων, στὸ Ναύπλιο στὴν ἀρχή, καὶ στὴ συνέχεια στὸν Πόρο τὸν Σεπτέμβριο καὶ στὴν Αἴγινα τὸν Νοέμβριο,¹⁰⁰ ὅπου συνυπέγραψε τὸ κείμενο πρόσκλησης γιὰ σύγκληση τῆς Ἐθνοσυνέλευσης ἐκεῖ.¹⁰¹ Σὲ ὄλο αὐτὸ τὸ διάστημα συμμετεῖχε στὶς συζητήσεις ποὺ διεξάγονταν μεταξὺ τῶν συμπολιτευομένων πληρεξουσίων ὅπου ἀναφύονταν διαφωνίες, συχνὰ ἔντονες. Κατὰ τὸν Πραϊδῆ «ἀπὸ τοὺς ἐδῶ πληρεξουσίους ὁ καλλίτερος εἶναι ὁ κος Λιβέριος. Αὐτοὶ ἐκτὸς τοῦ Λιβεριοῦ πάσχουν μὲ ὀχλαγωγίας νὰ ἐπιταχύνουν τὴν Συνέλευσιν καὶ δημιουργοῦν καὶ γράφουν χιλιάς ἀνοησίας καὶ μὲ τοῦτο ἀποτυγχάνουν χειρότερα».¹⁰² Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ἐξακολουθοῦσε νὰ ἐνημερώνει συστηματικὰ γιὰ τὶς ἐξελίξεις, εἴτε ἀπευθεῖας εἴτε μὲσω τοῦ Πραϊδῆ, τὸν Μαυροκορδάτο, ὁ ὁποῖος εἶχε ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ ὅλες τὶς ἐπίσημες πολιτικὲς διαδικασίες καὶ παρέμενε στὸν Πόρο.¹⁰³

Δὲν εἶναι σαφὲς ποιὰ ἦταν ἡ συμμετοχὴ του στὴν Ἐθνοσυνέλευση τῆς Τροιζήνας. Τὸ ὄνομά του δὲν ὑπάρχει σὲ κανένα ψήφισμα τῆς Γ' Ἐθνοσυνέλευσης, ὅπως καὶ αὐτὰ τοῦ Φαρμακίδῃ καὶ τοῦ Τρικουπῆ.¹⁰⁴ Οὔτε στὸ ψήφισμα γιὰ τὴν ἐκλογή τοῦ Καποδίστρια, ἀλλὰ μόνον στὴν πρόσκληση.¹⁰⁵ Δὲν συμμετεῖχε σὲ καμμία ἀπὸ τὶς ἐπιτροπὲς ποὺ συ-

ἐργασιῶν τῆς Γ' Ἐθνοσυνέλευσης, ἀναστολὴ ἢ ὁποία παρατάθηκε ἕως τὸν Μάρτιο 1827 ἐξ αἰτίας τῶν διαφωνιῶν μὲ πρόσχημα τὸν τόπο σύγκλησης τῆς συνέλευσης, Γεώργιος Δ. Δημακόπουλος, *Ἡ διοικητικὴ ὀργάνωσις τῆς ἐλληνικῆς πολιτείας, 1827-1833*, Α', 1827-1828, Ἀθήνα 1970, σ. 29 καὶ Γ. Δημακόπουλος, *Ἡ διοικητικὴ ὀργάνωσις 1821-1827*, ὅ.π., σ. 191-192, 208-209.

99. Ἀποδεικτικὸ τῆς ἐκλογῆς του ὡς πληρεξουσίου τῆς ἐπαρχίας Κραβάρων, *ΑΕΠ*, τ. 20, σ. 13 (25.11.1825).

100. Γ. Δημακόπουλος, *Ἡ διοικητικὴ ὀργάνωσις 1821-1827*, ὅ.π., σ. 208-209.

101. *ΑΕΠ*, τ. 3 (20.1.1827), σ. 286 καὶ τ. 8, σ. 61-62.

102. Γ. Πραϊδῆς πρὸς Μαυροκορδάτο (19.12.1826), *ΙΑΜ*, VI, σ. 397-398.

103. Λιβέριος πρὸς Μαυροκορδάτο, 12.4.1826, *ΙΑΜ*, VI, σ. 143· 28.7.1826, σ. 190· 2-8.11.1826, σ. 314-315· 3.11.1826, σ. 315-316· Λιβέριος πρὸς Πραϊδῆ, 11.1.1827, ΓΑΚ, Ἀρχεῖο Μαυροκορδάτου (στὸ ἐξῆς ΑΜ), φάκ. 13α, ἀρ. 003695· 1.3.1827, ἀρ. 003736 καὶ 4.3.1827, ἀρ. 003737. Ὁ Μαυροκορδάτος ἀπεῖχε μέχρι τὴν ἀφιξὴ τοῦ Καποδίστρια, βλ. Ἐ. Πρωτοφάλης, Ἀλέξανδρος Ν. Μαυροκορδάτος. Ὁ βίος, ὅ.π., σ. 161.

104. *ΑΕΠ*, τ. 3, σ. 575-619.

105. *ΑΕΠ*, τ. 3 (6.4.1827), σ. 455, 585-586.

γκροτήθηκαν εν τῷ μεταξύ.¹⁰⁶ Ἡ ὑπογραφή του ὑπάρχει μόνο στο κείμενο τοῦ Πολιτικοῦ Συντάγματος.¹⁰⁷ Φαίνεται ὅτι, ὅπως καὶ ἄλλοι, παρέμεινε κατὰ τὸ μεγαλύτερο διάστημα στὸν Πόρο, ὅπου βρισκόταν καὶ ὁ Μαυροκορδάτος, ἐνῶ οἱ πολιτικὲς ἐντάσεις συνεχίζονταν.¹⁰⁸ Ὅσο γιὰ τὴν ἐπιλογή τοῦ προσώπου τοῦ Καποδίστρια, δὲν ἔχουμε κανένα στοιχεῖο ποὺ νὰ ὑποδεικνύει ὅτι διαφοροποιεῖται ἀπὸ τὴν ομάδα Μαυροκορδάτου, ὁ ὁποῖος φέρεται νὰ ἐκφράζει τὴ διαφωνία του τὸν Μάιο τοῦ 1825.¹⁰⁹ Ὁ βασικὸς λόγος τῶν ἀντιρρήσεων, οἱ ὁποῖες δὲν ἐκδηλώθηκαν τότε μὲ ἐνταση, ἦταν ἡ ὑποψία ὅτι ἡ ἐκλογή Καποδίστρια θὰ λειτουργοῦσε ἀρνητικὰ γιὰ τὴν ἐκβαση τῶν πραγμάτων ἐπειδὴ θὰ ἐνοχλεῖτο ἡ Ἀγγλία.¹¹⁰ Τὴν ἀτμόσφαιρα τῆς στιγμῆς τῆς ἐκλογῆς Καποδίστρια καὶ τὶς ἀπόψεις τῆς «ομάδας» ἐκφράζει ἡ ἀποστροφή τοῦ Φαρμακίδη: «Ἐγένετο τὸ ψήφισμα· ἐγράφη καὶ τὸ προσκλητήριο, ἀνεγνώσθη καὶ ἐνεκρίθη, καὶ θέλει πεμφθῆ ὑπογεγραμμένον παρὰ πάντων τῶν πληρεξουσίων, ἐν οἷς καὶ ἐγώ. [...]» Ὅχι μόνον οἱ πληρεξούσιοι ἀλλὰ καὶ ὅλοι ἐν γένει οἱ Ἕλληνες θέλουσι τὸν ἄνδρα, διότι ἐξαετῆς πεῖρα τοὺς ἐδίδαξεν, ὅτι ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος δὲν ὑπάρχει ἄνθρωπος ἄξιος νὰ κυβερνήσῃ. Κοινὴ χαρὰ κατέλαβε τὸ ἔθνος, καὶ δὲν εὐχονται ἄλλο μικροὶ καὶ μεγάλοι εἰμὴ νὰ δεχθῆ τὴν πρόσκλησιν ὁ Καποδίστριας καὶ νὰ ἔλθῃ μίαν ὥραν προτῆτερα. Καὶ εἶθε ἡ ψυχὴ τοῦ ἔθνους νὰ πληρωθῆ!».¹¹¹

106. Βλ. τὸν φάκελο ἀρ. 13 τοῦ Ἀρχείου Μαυροκορδάτου στὰ ΓΑΚ. Δὲν συμμετεῖχε οὔτε στὴν ἐπιτροπὴ τοῦ πολιτεύματος, ἡ ὁποία συγκροτήθηκε γιὰ νὰ ἐπιφέρει ἀλλαγές ἐν ὄψει τῆς ἀφίξης τοῦ Καποδίστρια, ὅπου συμμετέχουν ὁ Τρικούπης καὶ ὁ Πολυζωΐδης. Ὁ τελευταῖος φαίνεται νὰ ὑπογράφει καὶ ὅλα τὰ ψήφισματα.

107. *ΑΕΠ*, τ. 3, σ. 665.

108. Ὁ Φαρμακίδης ὑπογράφει ἐπιστολὴ μὲ ἡμερομηνία 1 Μαΐου ἀπὸ τὸν Πόρο, βλ. Ἑλένη Ἀγγελομάτη-Τσουγκαράκη, «Ἀνέκδοτες ἐπιστολὲς τοῦ Μιχαῆλ Οἰκονόμου καὶ τοῦ Θεόκλητου Φαρμακίδη (Μάρτ.-Μάιος 1827)», *Μνήμων* 6 (1976-1977), σ. 106-109. Ὁ Μιχαῆλ Οἰκονόμου περιγράφει ἀπὸ τὴν ἀντίπαλη πλευρὰ καὶ σχολιάζει τὶς «ραδιοουργίες» τῶν «ἐν Πόρῳ κατοικούντων», δηλαδὴ τῆς Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς, στὸ ἴδιο, σ. 102-105. Γιὰ τὶς ἐντάσεις βλ. Σπ. Τρικούπης, *Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, τ. Δ', ὅ.π., σ. 128-129.

109. Ἰ. Θεοτόκης στὸν Διον. Ρώμα (20.5.1825), βλ. Ἐ. Πρωτοφάλλης, *Ἀλέξανδρος Ν. Μαυροκορδάτος. Ὁ βίος*, ὅ.π., σ. 150-151.

110. Χρῆστος Λοῦκος, *Ἡ ἀντιπολίτευση κατὰ τοῦ Κυβερνήτη Ἰω. Καποδίστρια, 1828-1831*, Ἀθήνα 1988, σ. 21. Γιὰ τὴν ἐκλογή γενικὰ βλ. στὸ ἴδιο, σ. 17-25.

111. Θ. Φαρμακίδης πρὸς Κ. Ἀσώπιο (5.4.1827), βλ. «Θεόκλητος Φαρμακίδης

Άκολουθώντας τις μετακινήσεις των μελών της Βουλής ο Λιβέριος, μετά από ένα διάστημα παραμονής στην Έρμιόνη, στις αρχές Ιουνίου βρίσκεται ήδη στο Ναύπλιο, πριν αρχίσουν οι εργασίες της Βουλής.¹¹² Εκεί, μετά τις ταραχές που δημιουργήθηκαν εξ αιτίας της προσπάθειας του Κολοκοτρώνη να αφαιρέσει τον έλεγχο της πόλης από τους Ρουμελιώτες, το Βουλευτικό έπρεπε να λειτουργήσει εν μέσω άλλων ταραχών οι όποιες οφείλονταν στις διαμάχες μεταξύ όπλαρχηγών με πρωταγωνιστές τους αδελφούς Γρίβα.¹¹³ Από τις επιστολές του Λιβέριου προς τον Τρικούπη και προς τον Μαυροκορδάτο,¹¹⁴ στις όποιες ενημερώνει λεπτομερώς για τα γεγονότα περιγράφοντας και τις λεπτές ισορροπίες μεταξύ των αντιμαχόμενων, συνάγεται και η δική του συμμετοχή στις προσπάθειες συμβιβασμού.¹¹⁵ Συνάγεται επίσης το ενδιαφέρον και η συμμετοχή του σε ενέργειες που είχαν στόχο να περιληφθεί και η Ρούμελη στο έλληνο κράτος,¹¹⁶ όπως επίσης να αποτρα-

προς Κωνσταντίνο Άσώπιο, 1819-1832», *Κερκυραϊκά Χρονικά* 23 (1980) [=Δ' Παιόνιο Συνέδριο, Πρακτικά, τ. Α'], σ. 135.

112. Λιβέριος (Ναύπλιο) προς Τρικούπη (Πόρος;) 3-4.6.1827, ΕΛΙΑ, Άρχείο Σπυρ. Τρικούπη, φάκ. 1.6.

113. Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της Έλληνικής*, ό.π., σ. 162-169.

114. Λιβέριος προς Μαυροκορδάτο (19.7.1827), ΓΑΚ, ΑΜ, φάκ. 13α, αρ. 003814· (27.7.1827), 003822· Λιβέριος προς Τρικούπη ([18 ή 19].7.1827) και (24.7.1827), ΕΛΙΑ, Άρχείο Σπυρ. Τρικούπη, φάκ. 1.6.

115. «Χθές Σάββατον ἐβγήκαν ὅλα σχεδὸν τὰ στρατεύματα, καὶ πρὸς τὸ ἐσπερας ἔστειλεν ὁ Χάμιλτον τὸν Καρατζᾶν νὰ προσκαλέσῃ τὴν κυβέρνησιν, καὶ δύο τρία μέλη τοῦ Βουλευτικοῦ διὰ νὰ ὑπάγουν εἰς τὴν φρεγάδαν. Μεταξὺ τῶν δύο ἀπεσταλμένων τοῦ Βουλευτικοῦ ἦμουν καὶ ἐγώ. Ἡ πρόσκλησις τοῦ Χάμιλτον ἀπέβλεπεν εἰς τὸ νὰ μάθῃ πῶς τρέχουν τὰ τοῦ Ναυπλίου καὶ νὰ μᾶς δείξῃ καὶ ἐν ἐπίσημον γράμμα ὅπου ἔλαβε περὶ τῆς συμφωνίας τῶν τριῶν δυνάμεων ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος [...] Περὶ τοῦ Ναυπλίου, εἶπεν, ὅτι δὲν τοῦ ἀρέσουν τὰ ὅσα ἀκούει, καὶ ἤθελεν εἶναι καλὸν νὰ γενῆ καμμία διόρθωσις μίαν ὥραν ἀρχήτερα διότι οἱ ἐχθροὶ τῆς Ἑλλάδος ζωγραφίζουν ἀλλέως τὰ πράγματα, καὶ ἡ περίστασις εἶναι κρίσιμος [...] Ἡμεῖς τὰ ἐμπαλῶνομεν ὅπως ἠμπορούσαμεν δεικνύοντές του πάντοτε ὅτι φροντίζομε νὰ ἐνεργῶνται ὅλα τὰ πολεμικὰ ὑπὸ τοῦ Ἄρχ. καὶ ὅτι ἐντὸς τριῶν ἡμερῶν ἐλπίζομεν ἢ οὕτως ἢ ἄλλως νὰ λάβῃ τέλος καὶ αὐτὴ ἡ ὑπόθεσις», Λιβέριος πρὸς Τρικούπη (24.7.1827), ΕΛΙΑ, Άρχείο Σπυρ. Τρικούπη, φάκ. 1.6. Ὁ Λιβέριος συμμετεῖχε στὴν ἐπιτροπὴ ποὺ ὄρισε τὸ Βουλευτικὸ γιὰ νὰ συνομιλεῖ μὲ τὸν Ἀρχιστράτηγο Church γιὰ τὶς ἐξελίξεις, Ἀνέκδοτα Πρακτικὰ ΑΕΠ, 30.7.1827. Εὐχαριστῶ τὸν φίλο Χ. Λοῦκο γιὰ τὴν πληροφορία.

116. Ἐχει ἐνεργὸ συμμετοχὴ σὲ συνέλευση τῶν Ρουμελιωτῶν οἱ ὅποιοι ἀποφάσι-

πεῖ ἡ συλλογή ὑπογραφῶν «προσκυνήσεως» στήν Πελοπόννησο.¹¹⁷

Ὡς πληρεξούσιος στή Βουλὴ τοῦ 1827, συμμετεῖχε τὸν Ἰούλιο στήν ἐπιτροπὴ ποὺ ἀνέλαβε νὰ μεταφράσει σὲ νόμο τὴ διάταξη «περὶ θεμάτων» (περὶ τῆς περιφερειακῆς διοίκησης), ἡ ὁποία εἶχε ψηφισθεῖ στήν Τροιζήνα. Τὸ νομοσχέδιο ὑποβλήθηκε τὸν Σεπτέμβριο, ἀλλὰ ἡ συζήτηση ἐξ αἰτίας τῶν πολιτικῶν διαμαχῶν διακόπηκε τὸν Νοέμβριο χωρὶς νὰ ὀλοκληρωθεῖ.¹¹⁸ Τὸ ἴδιο συνέβη καὶ μὲ τὴν ἐπιτροπὴ, ἡ ὁποία συνέταξε τίς ὁδηγίες γιὰ τὴ λειτουργία τῆς Ἀναθεωρητικῆς ἐπιτροπῆς γιὰ τὰ οἰκονομικά, στήν ὁποία ἐπίσης συμμετεῖχε.¹¹⁹ Τὴν ἴδια περίοδο, τέλος, τὸν βρίσκουμε σὲ ἐπιτροπὲς ποὺ ἀφοροῦν θέματα παιδείας.¹²⁰ Πιστὸς στὸν Μαυροκορδάτο, μεταφέρει ἀπὸ τὸ Ναύπλιο καὶ στή συνέχεια ἀπὸ τὴν Αἴγινα,¹²¹ ὅσα λέγονται γι' αὐτόν, καλὰ¹²² καὶ κακὰ.¹²³

σαν νὰ πιέσουν γιὰ τὸ θέμα πρὸς ὅλες τίς κατευθύνσεις, Λιβέριος πρὸς Τρικούπη (24.7.1827), ΕΛΙΑ, Ἀρχεῖο Σπυρ. Τρικούπη, φάκ. 1.6.

117. Τὴ σχετικὴ πληροφορία μετέφερε ὁ Χάμιλτον στοὺς βουλευτὲς στὸ Ναύπλιο, οἱ ὁποῖοι ἀποφάσισαν, ἀκολουθώντας τὴ συμβουλὴ του, νὰ συντάξουν διαμαρτυρία. Ὁ Λιβέριος συμμετεῖχε στήν ομάδα ποὺ θὰ συνέτασσε τὸ σχέδιο τοῦ κειμένου, Λιβέριος πρὸς Τρικούπη (24.7.1827), ὁ.π.

118. Ἀνδρέας Μάμουκας, *Τὰ κατὰ τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος*, τ. Θ', Ἀθήνα 1841, σ. 121-127· Γ. Δημακόπουλος, *Ἡ διοικητικὴ ὀργάνωσις, 1827-1833*, ὁ.π., σ. 105-107.

119. Γ. Δημακόπουλος, *Ἡ διοικητικὴ ὀργάνωσις, 1827-1833*, ὁ.π., σ. 95-96.

120. Στὴν ἐπιτροπὴ ποὺ ἀνέλαβε νὰ διερευνήσῃ τὸ θέμα τῆς ἀμοιβῆς τοῦ δασκάλου τῆς μουσικῆς Γεωργίου Λεσβίου στήν Αἴγινα, *Γενικὴ Ἐφημερίς*, ἀρ. 75 (9.11.1827). Ἐπίσης, στήν ἐπιτροπὴ «περὶ συστάσεως διατηρήσεως καὶ βελτιώσεως σχολείων γενικῶς εἰς τὴν Ἐπιχράτειαν», *Γενικὴ Ἐφημερίς*, ἀρ. 79 (23.11.1827).

121. Ἐκεῖ μεταφέρθηκε ἡ ἔδρα τοῦ Βουλευτικοῦ καὶ ἡ Ἀντικυβερνητικὴ ἐπιτροπὴ τὸν Αὐγούστο 1827 ὅπου παρέμειναν μέχρι τὴν ἀφίξη τοῦ Καποδίστρια τὸν Ἰανουάριο 1828, βλ. Γ. Δημακόπουλος, *Ἡ διοικητικὴ ὀργάνωσις, 1827-1833*, ὁ.π., σ. 52-53, 70-71.

122. «Μ' εἶπεν προσέτι ὁ Κανέλλας ὅτι ἦτον καὶ εἰς τὸν Μαυροκορδάτον συστημένος, ἀλλὰ τὰ ὅσα κακὰ ὁποῦ ἤκουσε δι' αὐτόν ὅταν ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὸν ἔκαμαν νὰ λάβῃ ἀποστροφὴν. Τώρα, λέγει, βλέπει ὅτι ἠπατήθη καὶ ὅτι ὁ μόνος ἄξιος καὶ τίμιος εἰς τὴν Ἑλλάδα εἶναι ὁ Μαυροκορδάτος, καὶ ταλανίζει τὴν Ἑλλάδα διότι δὲν τὸν ἔχει ἐπὶ κεφαλῆς τῶν πραγμάτων ἐρχομένου δὲ τοῦ Καποδίστρια ἐλπίζει νὰ ἔχῃ ὁ Μ. τὸν πρῶτον τόπον, Λιβέριος (Ναύπλιο) πρὸς Τρικούπη (3-4.6.1827), ΕΛΙΑ, ὁ.π.

123. «τὰ ἐδῶ πράγματά μας εἶναι εἰς ἐλεεινὴν κατάστασιν, διότι οἱ ἰντριγκά-

Ὁ Λιβέριος εἶναι, λοιπόν, βασικό μέλος αὐτῆς τῆς ομάδας πού περιβάλλει τὸν Μαυροκορδάτο ὡς «συνοδεία» ἢ «ἐπιτελεῖο» ἢ «ὑπάσπιστες», κατὰ τὴν περιγραφή τοῦ φιλέλληνα Johann Daniel Elster,¹²⁴ καὶ ἡ ὁποία ἀποτέλεσε τὸν πυρήνα τοῦ λεγόμενου Ἀγγλικοῦ κόμματος.¹²⁵ Ὡς πρὸς τὶς σχέσεις τῶν μελῶν τῆς, ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία συνάγεται ὅτι ὁ Μαυροκορδάτος, ἀναγνωριζόμενος, πάντως, ὡς ἡγέτης, ἐνημερώνει γιὰ τὶς κινήσεις του, ἐσωτερικὲς καὶ ἐξωτερικὲς καὶ δὲν ἀγνοεῖ τὴ γνώμη τῶν ἀνθρώπων του.¹²⁶ Ὑπάρχει ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη μεταξὺ τους.¹²⁷ Ὁ Λιβέριος ρυθμίζει πρακτικὰ ζητήματα τοῦ Μαυ-

ντες ἄρχισαν νὰ προχωροῦν εἰς τὴν Κυβέρνησιν, καὶ κάθε ὥραν ἔχομεν νέας σκηναὶς καὶ νέα πράγματα» [περιγραφή τῶν φημῶν ὅτι ὁ Μαυροκορδάτος καὶ οἱ δικοὶ του] ἐμβαίνοντες εἰς τὰ πράγματα [θέλουν] νὰ ἐμποδίσουν καὶ τὸν ἐρχομὸν τοῦ Καποδίστρια», Λιβέριος πρὸς Μαυροκορδάτο, 3.9.1827, ΓΑΚ, ΑΜ, φάκ. 13α, αρ. 003845.

124. Johann Daniel Elster, *Τὸ Τάγμα τῶν φιλελλήνων*, μτφρ. Χρῖστος Οἰκονόμου, ΙΕΕΕ, Ἀθήνα 2010, σ. 99, 116. Ὁ Normann ἐξέφρασε τὴ δυσπιστία του γιὰ τὶς ικανότητες κάποιων «πού μόλις εἶχαν τελειώσει τὸ πανεπιστήμιο τοῦ Göttingen καὶ διορίστηκαν ἀμέσως γραμματεῖς τοῦ Μαυροκορδάτου», *στό ἴδιο*, σ. 106.

125. John A. Petropoulos, *Πολιτικὴ καὶ συγκρότηση κράτους στὸ Ἑλληνικὸ Βασίλειο (1833-1843)*, ΜΙΕΤ, Ἀθήνα 1985, σ. 110-111, 163-164· Νικηφόρος Π. Διαμαντοῦρος, *Οἱ ἀπαρχές τῆς συγκρότησης σύγχρονου κράτους στὴν Ἑλλάδα, 1821-1828*, Ἀθήνα 2002, σ. 121-147.

126. Βλ. ἐνδεικτικὰ Μαυροκορδάτος πρὸς Τρικούπη, Λιβέριο καὶ Πολυζωῖδη (24.6.1824), ὅπου συζητεῖ κάποιους διπλωματικούς χειρισμοὺς στὶς σχέσεις μὲ τὴν Ἀγγλία μὲ ἀφορμὴ τὴ φιλελληνικὴ χειρονομία τῶν Ἀμερικανῶν τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1823 καταλήγοντας: «εἶμαι βέβαιος ὅτι θέλομεν ἐπιταχύνει τὴν ἀναγνώρισιν τῆς πολιτικῆς ἀνεξαρτησίας μας ἀπὸ τὴν Ἀγγλίαν. Σκεφθῆτε το καλὰ καὶ ἂν δὲν ἀπατώμαι, εἶμαι βέβαιος ὅτι θέλετε εὐρεθῆ καὶ σεῖς σύμφωνοι. Μένει νὰ θεωρήσωμεν, ἂν πρέπει νὰ ὑπάγω ἐγώ», *ΙΑΜ*, IV, σ. 561.

127. Βλ. ἐνδεικτικὰ γιὰ τὴ μυστικότητα τῆς ἐπικοινωνίας μεταξὺ τους: Μαυροκορδάτος πρὸς Λιβέριο, Τρικούπη, Πολυζωῖδη (24.6.1824), *ΙΑΜ*, IV, σ. 562· ἐπιτροπὴ τῆς Ἀ. Ἑλλάδος πρὸς Τρικούπη καὶ Λιβέριο (3.9.1824), *στό ἴδιο*, σ. 863-864· Λιβέριος πρὸς Πραϊδῆ (16.11.1824), *στό ἴδιο*, σ. 1033-1037· Πραϊδῆς πρὸς Τρικούπη καὶ Λιβέριο (3.9.1824), ΕΛΙΑ, Ἀρχεῖο Σπυρ. Τρικούπη, φάκ. 1.3. Ὁ Μαυροκορδάτος ἐμπιστεύεται τὴν ἄποψη τῆς ομάδας του γιὰ τὴν τοποθέτηση ἀνθρώπων σὲ νευραλγικὲς θέσεις: «Ὁ κ. Μητρος Δεληγεωργόπουλος εἶναι ἐδικός μας καὶ θέλει εἶναι καὶ εἰς τὸ ἐξῆς. Ἐνθυμεῖσθε ἴσως ὅπου σὰς ἐπαρακαλέσαμεν διὰ νὰ εὐρεθῆ κανένα ὑπόυργημα καὶ δι' αὐτὸν εἰς Μεσολόγγι καὶ ἐκρίθη εὐλογον νὰ διορισθῆ ἐκεῖ φρουράρχος», Λιβέριος πρὸς Μαυροκορδάτο, (18.3.1825), *ΙΑΜ*, V,

ροκορδάτου,¹²⁸ ἀναλαμβάνει νὰ ὑποδεχθεῖ τὴν οἰκογένειά του ὅταν ἔρχεται ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη¹²⁹ καὶ συχνὰ συνοδεύει στὶς μετακινήσεις της τὴν ἀδελφή του καὶ σύζυγο τοῦ Τρικούπη, Κατήγκω.¹³⁰ Ἡ σχέση Λιβέριου, Τρικούπη, Μαυροκορδάτου εἶναι οἰκογενειακή.¹³¹ Εἶναι ἐπίσης ἐξαιρετικὰ στενή.¹³² «... μόνη μου φατρία εἶναι οἱ παλαιοὶ μου φίλοι, οἱ ὁποῖοι κατ' εὐτυχίαν εἶναι καὶ οἱ καλύτεροι πατριῶται, Μαυροκορδάτος, Τρικούπης, Λιβέριος καὶ τοιοῦτοι», σημείωνε ὁ Φαρμακίδης.¹³³ «Πότε ἀβοκάτον τοῦ Μαυροκορδάτου μ' ἔλεγαν, πότε καπουκεχαγῖν καὶ μάλιστα τοῦ Τρικούπη, τὸν ὁποῖον δὲν ὑποφέρουν πολλοί», διαμαρτυρόταν ὁ Λιβέριος.¹³⁴

Κατὰ τὴν περίοδο Καποδίστρια ὁ Λιβέριος ἐργάστηκε στὴ Γραμματεία Ἐπικρατείας στὴν Αἴγινα· συνέτασσε περιλήψεις τοῦ περιεχομένου τῶν εἰσερχομένων ἐγγράφων, τὶς ὁποῖες ὑπέβαλλε στὸν Κυβερνήτη, κάτι πού τοῦ προσέδωσε τὸ προσωνύμιον «κλαδευτῆρ».¹³⁵ Ἐξακολου-

σ. 113. Πράγματι, τοποθετήθηκε, βλ. Γ. Δημακόπουλος, *Ἡ διοικητικὴ ὀργάνωσις 1821-1827*, ὅ.π., σ. 132, 179.

128. Αὐτὸς φρόντισε νὰ τοῦ βρεῖ κατάλυμα στὸ Ναύπλιο τὸ 1824, Λιβέριος πρὸς Πραϊῖδη (21.12.1824), *IAM*, IV, σ. 1084.

129. Τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1825 πῆρε ἄδεια ἀπὸ τὸ Βουλευτικὸ γι' αὐτὸν τὸν σκοπὸ, *ΑΕΠ*, τ. 8, σ. 332. Ἐπίσης, Γ. Κουντουριώτης πρὸς Μαυροκορδάτο (6.10.1825), *IAM*, V, σ. 360.

130. Βλ. π.χ. Τρικούπης πρὸς Μαυροκορδάτο (Νοέμβριος 1826), *IAM*, VI, σ. 306.

131. «Ἐχθὲς ἐνυμφεῦθη ὁ Τρικούπης τὴν ἀδελφὴν τοῦ Μαυροκορδάτου. Ὁ Λιβέριος ἦτον ὑπὸ τῆς ἐπιμέλειας τοῦ θαύματος», Φαρμακίδης πρὸς Ἀσώπιο (8.1.1826), Αἰκ. Κουμαριανοῦ, «Φαρμακίδης πρὸς Ἀσώπιο», ὅ.π., σ. 112. Ἡ ἔγνοια τοῦ Λιβέριου γιὰ τὴν Κατήγκω εἶναι διαρκής. Βλ. ἐνδεικτικὰ Τρικούπης πρὸς Μαυροκορδάτο (27.8.1826), *IAM*, VI, σ. 226· Λιβέριος πρὸς Μαυροκορδάτο (19.7.1827), ΓΑΚ, ΑΜ, φάκ. 13α, αρ. 003814· (27.7.1827), στὸ ἴδιον, αρ. 003822.

132. «Γράφετέ με συχνὰ καὶ περὶ πάντων καὶ ἀγαπᾶτε τὸν ἀγαπῶντα σας», Μαυροκορδάτος πρὸς Τρικούπη καὶ Λιβέριο (21.9.1824), *IAM*, IV, σ. 934· «Τὸν Τρικούπη καὶ τὸν Λιβέριο ἄσπασαι σφικτὰ-σφικτὰ ἐκ μέρους μου», σημείωμα τοῦ Μαυροκορδάτου πρὸς γράμμα του Πολυχρονιάδη πρὸς τὸν Πραϊῖδη (1.4.1825), *IAM*, V, σ. 149.

133. Φαρμακίδης πρὸς Ἀσώπιο (18.3.1826), Αἰκ. Κουμαριανοῦ, «Φαρμακίδης πρὸς Ἀσώπιο», ὅ.π., σ. 116.

134. Λιβέριος πρὸς Πραϊῖδη (21.12.1824), *IAM*, IV, σ. 1086.

135. Ν. Δραγούμης, *Ἱστορικαὶ ἀναμνήσεις*, ὅ.π., σ. 80-81, 111-112.

θοῦσε νὰ συνδέεται στενά μὲ τὸν Τρικούπη, τὸν Φαρμακίδη καὶ τὸν Πραϊδῆ,¹³⁶ ἐνῶ τὸ 1829 εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι ἐνεπλάκη στὴν ὑπόθεση τῆς σύλληψης καὶ τῆς δίκης τοῦ Φαρμακίδη. Ἡ ἱστορία εἶναι γνωστὴ: μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ Φαρμακίδη ἢ ὁποῖα ἀπευθυνόταν στὸν Πατρὶνὸ Μπενιζέλο Ροῦφο καὶ ἀναφερόταν στὴν ἀποκατάσταση ἐνὸς Κεφαλᾶ περιελάμβανε καὶ σχόλια τοῦ Φαρμακίδη γιὰ τὴν πιθανὴ ἀντίδραση τοῦ Καποδίστρια στὸ πρωτόκολλο τοῦ Μαρτίου 1829. Ἡ ἐπιστολὴ, τὴν ὁποῖα μετέφερε ὁ ἴδιος ὁ ἐνδιαφερόμενος, ὁ Κεφαλᾶς, ἔπεσε στὰ χέρια τοῦ Διοικητῆ Κορίνθου καὶ στὴ συνέχεια ὁ Φαρμακίδης συνελήφθη καὶ δικάστηκε μὲ τὴν κατηγορία κυρίως τῆς ἐξυβρίσεως τοῦ Κυβερνήτη καὶ γιὰ παρακίνηση ἀνταρσίας.¹³⁷ Στὶς ἐξηγήσεις ποὺ ζήτησε ἀπὸ τὸν Κεφαλᾶ ὁ Φαρμακίδης σχετικὰ μὲ τὸ πῶς ἔφθασε ἡ ἐπιστολὴ στὰ χέρια τῶν κυβερνητικῶν ἀρχῶν, ἐκεῖνος ἀπάντησε μὲ ἐπιστολὴ τὴν ὁποῖα περιέκλεισε γιὰ λόγους ἀσφαλείας σὲ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Λιβέριο.¹³⁸

Μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Λιβέριος συμμεριζόταν τὶς ἀπόψεις τοῦ Φαρμακίδη καὶ συμμετεῖχε στὴν ἀντιπολιτευτικὴ δραστηριότητα ποὺ ἄρχισε νὰ ἐκδηλώνεται μετὰ τὸ τέλος τοῦ 1828 καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 1829.¹³⁹ Τὸν Μάιο τοῦ 1830 συνυπέγραψε μιὰ ἀπὸ τὶς συγχαρητήριες ἀναφορὲς πρὸς τὸν μελλοντικὸ ἡγεμόνα Λεοπόλδο τοῦ Σαξκοβούργου, στὴ σύνταξη τῶν ὁποίων ἐμπλέκονταν ὁ Μαυροκορδάτος, ὁ Τρικούπης καὶ ὁ Κ. Ζωγράφος, ἐνέργεια ποὺ θεωρήθηκε ἀπὸ τὰ καποδιστριακὰ ὄργανα ὅτι στρεφόταν ἐναντίον τοῦ Καποδίστρια.¹⁴⁰ Δὲν φαίνεται νὰ διαδραμάτισε πρωταγωνιστικὸ ρόλο σὲ καμμία ἀντιπολιτευτικὴ ἐνέρ-

136. Κωνσταντῖνος Κεφαλᾶς πρὸς Κ. Ἀσώπιο, 15.10.1828 καὶ 28.11.1828, ΕΒΕ, Ἀρχεῖο Ἀσωπίου, ἀρ. 569 καὶ 378 ἀντιστοιχῶς. Ὁ Κεφαλᾶς ἦρθε ἀπὸ τὴν Κέρκυρα γιὰ νὰ ἀποκατασταθεῖ καὶ περιγράφει τὶς σχετικὲς προσπάθειες ὅλων καὶ κυρίως τοῦ Λιβέριου γιὰ τὸν ὁποῖο ἔχει τὶς καλύτερες ἐντυπώσεις.

137. Γιὰ τὴν ὑπόθεση βλ. Βγένια Α. Βαρθολομαίου, «Ἡ δίκη τοῦ Θεόκλητου Φαρμακίδη (1829-1830)», *Μνήμων* 4 (1974), σ. 172-214.

138. Κ. Κεφαλᾶς πρὸς Φαρμακίδη (20.5.1829), ΕΒΕ, Ἀρχεῖον Φαρμακίδου, φάκ. 29.

139. Χρ. Λοῦκος, *Ἡ ἀντιπολίτευση*, ὅ.π., σ. 83-122.

140. Χρήστος Γ. Κωνσταντινόπουλος, *Ἡ Αἴγινα στὰ χρόνια τοῦ Καποδίστρια*, Ἀθήνα 1968, σ. 100. Γιὰ τὶς συγχαρητήριες ἀναφορὲς στὸν Λεοπόλδο βλ. Χρ. Λοῦκος, *Ἡ ἀντιπολίτευση*, ὅ.π., σ. 184-186.

γεια· παρέμεινε, πάντως, στενός συνεργάτης και φίλος του Μαυροκορδάτου,¹⁴¹ του οποίου ή συμβολή στην αναβάθμιση της αντιπολίτευσης ήταν αποφασιστική.¹⁴² Τόν Φεβρουάριο, σύμφωνα με μία μαρτυρία, ζει στο Άργος,¹⁴³ πιθανώς γιατί δεν έχει πια τη θέση του στην Αΐγινα, όπως ο Τρικούπης,¹⁴⁴ ενώ τον Άπρίλιο του 1831 συνόδευσε τον Μαυροκορδάτο στην Ύδρα, όπου συγκεντρώνονταν όλοι οι αντιπολιτευόμενοι.¹⁴⁵

Μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια παρέμεινε στην Ύδρα και τον Μάιο του 1832 διορίστηκε διοικητής Καλαμάτας και Νησίου.¹⁴⁶ Όπως έγραφε στον φίλο του Άσώπιο, τα προβλήματα που αντιμετώπιζε¹⁴⁷ θα τον οδηγούσαν σε παραίτηση, αν δεν υπήρχε ή έλπιδα της έλευσης της Άντιβασιλείας: «Άς δοξάσωμεν τον θεόν ότι καταντήσαμεν την Έλλάδα εις βασιλείον ανεπρίστως, τὸ ὁποῖον δὲν ἦτον μικρὸν καὶ ἄς εὐχαριστηθῶμεν, διότι ἄλλως ἦτον ἀδύνατον νὰ ὑπάρξωμεν, ὡς αἱ περιστάσεις τὸ ἀπέδειξαν.» Ἐμελλεν ἡ Εὐρωπαϊκὴ λόγγη νὰ σωφρονίσῃ καὶ νὰ στηρίξῃ τὴν Έλλάδα». Σημείωνε ἔτισης ὅτι «ἀκόνιζε» τὰ γαλλικὰ καὶ τὰ γερμανικὰ του.¹⁴⁸

141. Βλ. τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Πραϊδῆ πρὸς τὸν Μαυροκορδάτο στὴν Αἶγινα (6.6.1829), ὅπου διαβάζουμε: «περικλείω καὶ γράμμα πρὸς τὸν Λιβέριον καὶ τὴν Δομνίτζαν», ΓΑΚ, ΑΜ, φάκ. 16, ἀρ. 004702.

142. Γιὰ τὸν ἡγετικὸ ρόλο τοῦ Μαυροκορδάτου βλ. Χρῆστος Λοῦκος, Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος, στὴ σειρὰ *Οἱ ἰδρυτὲς τῆς Νεότερης Ἑλλάδας*, ἐπιμ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, ΤΑ ΝΕΑ, Ἀθήνα 2010, σ. 46-51.

143. Εἰρήνη Γ. πρὸς Ἀσώπιο (9.2.1831), ΕΒΕ, Ἀρχεῖο Ἀσωπίου, ἀρ. 585.

144. Λύντια Τρίχα, *Χαρίλαος Τρικούπης. Ὁ πολιτικὸς τοῦ «Τίς πταίει;» καὶ τοῦ «Δυστυχῶς ἐπτωχεύσαμεν»*, Ἀθήνα 2016, σ. 63.

145. «Ὁ Μαυροκορδάτος ἀνεχώρησε πρὸ τριῶν ἡμερῶν διὰ τὴν Ύδραν μετὰ τῆς συζύγου, συνακολουθῶν μ' αὐτοὺς καὶ τὸ παλληκάρι Λιβέριος, ὅστις σὲ ἀσπάζεται [...] ἐκεῖ μέλλει νὰ γίνῃ ἡ σύναξις ὄλων τῶν φιλελευθέρων καὶ εὐφρονούντων Ἑλλήνων», Δρόσος Μανσόλας πρὸς Φαρμακίδη (1.4.1831) [: Χρ. Λοῦκος, *Ἡ ἀντιπολίτευση*, ὅ.π., σ. 236].

146. *Ἐθνικὴ Ἐφημερίς*, ἀρ. 10 (21.5.1832). Βλ. καὶ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Ἀσώπιο (27.9.1832), ΕΒΕ, Ἀρχεῖο Ἀσωπίου, ἀρ. 597. Φεβρουάριο τοῦ 1832 συνοδεύει τὸν Μαυροκορδάτο στὰ Μέγαρα, Γ. Λέλης πρὸς Μαυροκορδάτο, 15.2.1832, ΓΑΚ, ΑΜ, φάκ. 18, ἀρ. 005045 (15.2.1832).

147. Τὴν κατάστασι τῶν ἐμφύλιων ταραχῶν καὶ ληστρικῶν φαινομένων περιέγραφε σὲ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Μαυροκορδάτο (27.6.1832), ΓΑΚ, ΑΜ, φάκ. 18, ἀρ. 005104.

148. Λιβέριος πρὸς Ἀσώπιο (27.9.1832), ΕΒΕ, Ἀρχεῖο Ἀσωπίου, ἀρ. 597.

Τὸν Μάιο τοῦ 1833, λίγο μετὰ τὴν ἔλευση τῆς Ἀντιβασιλείας, στὴν ὁποία προσέβλεπε, ὅπως εἴπαμε, μὲ αἰσιοδοξία,¹⁴⁹ διορίζεται Ἐπαρχος στὴν Αἴγινα ὅπου παραμένει τουλάχιστον ἕως τὸ 1837.¹⁵⁰ Τὸ 1834, τελευταία χρονιά λειτουργίας τοῦ Κεντρικοῦ Σχολείου στὴν Αἴγινα, πρὶν ἀπὸ τὴ μεταφορά του στὴν Ἀθήνα, τὸν βρίσκουμε νὰ ἐποπτεύει τὶς ἐξετάσεις τῶν μαθητῶν.¹⁵¹ Οἱ θέσεις τοῦ Διοικητῆ τῆς Εὐρυτανίας τὸ 1840 καὶ τῆς Φωκίδος ἕως τὸ 1844 ἦσαν οἱ τελευταῖες στὴ σταδιοδρομία του ὡς ὑπαλλήλου.¹⁵²

Τὸ 1839 ὑπέβαλε αἴτηση στὸ Ὑπουργεῖο Στρατιωτικῶν γιὰ τὴν ἀπονομὴ ἀριστείου,¹⁵³ ἐνῶ τὸν Ἀπρίλιο 1845 ἀπευθύνθηκε ἀπ' εὐθείας στὸν Ὁθωνα μὲ τὸ αἴτημα νὰ ὑπαχθεῖ στὴ «Βασιλικὴ Φάλαγγα», ἐπισυνάπτοντας ἕνα αὐτοβιογραφικὸ σημείωμα.¹⁵⁴ Μολονότι ἡ σχέση του μὲ τὸν Μαυροκορδάτο παρέμενε στενὴ,¹⁵⁵ τὸ ὄνομα τοῦ Μαυρο-

149. Μὲ ἀφορμὴ τὸ ἐνδεχόμενο ἐγκατάστασης τοῦ Ἀσωπίου στὴν Ελλάδα σχολιάζει: «Οἱ Κυβερνήται μας ἐπιθυμοῦν τὴν παιδείαν, καὶ τιμοῦν πολὺ τοὺς μουσολήπτους», Λιβέριος πρὸς Ἀσώπιο (26.8.1833), ΕΒΕ, Ἀρχεῖο Ἀσωπίου, ἀρ. 604.

150. *Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 20 (29.5.1833), σ. 146-147· ἀπὸ τὸ 1836 «Ὑποδιοικητῆς», ἀρ. 29 (23.6.1836), σ. 130· ἀρ. 49 (22.9.1836), σ. 249-250· Α. Ι. Κλάδος, *Ἐφετηρὶς τοῦ Βασιλείου τῆς Ελλάδος διὰ τὸ ἔτος 1837*, Ἀθήνα 1837, σ. 181.

151. Γιάννης Κόκκωνας, *Οἱ μαθητὲς τοῦ Κεντρικοῦ Σχολείου (1830-1834)*, ΙΑΕΝ/ΚΝΕ-ΕΙΕ, Ἀθήνα 1997, σ. 728-733. Ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὴ σχετικὴ ἔκθεση, ἡ συμμετοχὴ του στὴ βαθμολόγηση, καὶ μάλιστα σὲ μαθήματα, ὅπως τὰ γερμανικά, εἶναι οὐσιαστικὴ. Γιὰ τὴν τελευταία περίοδο λειτουργίας τοῦ σχολείου στὴν Αἴγινα, βλ. ὁ.π., σ. 41-43.

152. Βλ. *Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 21 (30.11.1840), σ. 102 καὶ *Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, 1844, σ. 72 ἀντιστοίχως.

153. ΓΑΚ, Ὑπ. Στρατιωτικῶν /ΜΑ/ Ἀρχεῖο Ἀριστείων, ἀρ. 290 (31.3.1839). Γιὰ τὶς προϋποθέσεις βλ. *Ἐφετηρὶς διὰ τὸ ἔτος 1837*, ὁ.π., σ. 123-126.

154. ΓΑΚ, Προσωπικὲς ὑποθέσεις ἀνακτορικοῦ ἀρχείου, φάκ. Λ4, ὑποφ. Λιβερόπουλος Λιβέριος. Βλ. παράρτημα. Γιὰ τὴ Φάλαγγα βλ. Δημήτρης Ἀρ. Μαλέσης, «Ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς στὴν πρώτη ὀθωνικὴ δεκαετία (1833-1843). Πολιτικὴ ὀργάνωση καὶ πελατειακὲς σχέσεις», ἀνέκδ. διδ. διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Ἀθήνα 1992, σ. 193-215. «Ἐξωραϊσμένο συνταξιοδοτικὸ σύστημα» τὸ χαρακτηρίζει ὁ Πετρόπουλος, J. Petropoulos, *Πολιτικὴ καὶ συγκρότηση*, ὁ.π., σ. 277.

155. Βλ. τὶς ἐπιστολὲς του πρὸς τὸν Μαυροκορδάτο τὸ 1832, 15.5.1832, ΓΑΚ, ΑΜ, φάκ. 18, ἀρ. 005071 καὶ 27.6.1832, ἀρ. 005104. Τὸ 1839 καὶ τὸ 1840, ὅταν ὁ Μαυροκορδάτος βρισκόταν στὸ Λονδίνο, διαχειρίζεται λογαριασμοὺς τῆς οἰκογένειας Μαυροκορδάτου, στὸ ἴδιο, ἀρ. 005598, 005605, 005616, 005650,

κορδάτου, άπουσίαζε από αυτό τὸ σημεῖωμα, καθὼς δὲν θὰ βοηθοῦσε τὸν στόχο τοῦ Λιβέριου τὸ 1845 νὰ λάβει κάποιας μορφῆς σύνταξη.¹⁵⁶ Οἱ ἐνέργειές του δὲν ἀπέδωσαν καὶ ἐπανῆλθε τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1850, ἀπευθυνόμενος καὶ πάλι στὸν Ὁθωνα προφορικὰ καὶ γραπτὰ.¹⁵⁷ Ἡ τελευταία προσπάθεια ἔγινε τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1852, μὲ μία σπαρτακτικὴ ἔκκληση καὶ πάλι προσωπικὰ πρὸς τὸν Ὁθωνα στὰ γερμανικά.¹⁵⁸ Σὲ ὅλες τὶς ἐκκλήσεις ἐπικαλεῖται τὴ στρατιωτικὴ προσφορά του στὴν Ἐπανάσταση, τὸ προχωρημένο τῆς ἡλικίας καὶ τὴν ἀνέχεια πού τὸν ταλαιπωρεῖ. Μετὰ τὴν ἀποχώρηση ἀπὸ τὴν ἐνεργὸ δραστηριότητα πιθανῶς ἐγκαταστάθηκε στὸ Μεσολόγγι.¹⁵⁹ Μόλις λίγους μῆνες μετὰ τὴν τελευταία ἔκκληση διαβάζουμε στὴν ἐφημ. Ἀθηνᾶ: «Εἰς τὸν Λιβέριον Λιβερόπουλον ἀπενεμήθη ὁ βαθμὸς τοῦ στρατιωτικοῦ ἐπιμελητοῦ καὶ κατετάχθη εἰς τοὺς πρεσβύτας τῆς φάλαγγος».¹⁶⁰ Ἡ ἴδια ἐφημερίδα ἀνήγγειλε καὶ τὸν θάνατό του στὶς ἀρχές τοῦ 1853: «Ἀπεβίωσεν εἰς Μεσολόγγιον ὁ δυστυχῆς γέρον Λιβέριος, ἀνὴρ ὑπηρετήσας τὸ ἔθνος κατὰ τὸν ἀγῶνα καὶ ὑλικῶς καὶ σωματικῶς».¹⁶¹ Δὲν ὑπερβάλλει, λοιπόν, ὁ Δραγούμης ὅταν γράφει: «ὁ Λιβερόπουλος, πληρεξούσιος τοῦ Δ. Ὑψηλάντου ἐν Ἀθήναις, στρατιωτικὸς καὶ βουλευτῆς δι' ὄλου τοῦ ἀγῶνος, ἀπέθανε ριγῶν καὶ λιμώττων».¹⁶² Δὲν φαίνεται νὰ τιμήθηκε ἡ μνήμη του μὲ καμμία νεκρολογία.

Ἐλάχιστα μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς γιὰ τὴ μορφὴ του, ἀφοῦ δὲν ἔχει

005654, 005659, 005671, 005682, 005689.

156. Ἦταν ἡ ἐποχὴ πού ὁ Κωλέττης γιὰ νὰ γίνεῖ πρωθυπουργὸς τὸν εἶχε παραγκωνίσει, βλ. Χρ. Λοῦκος, *Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος*, ὁ.π., σ. 76-78.

157. Ἀρχεῖον Ἀνακτορικὸν περιόδου Ὁθωνος (1832-1862), ψηφιοπ. Ἀρχειομνημῶν, λήψεις 00492-00493. Τὴν ἐπισήμανση τῆς πηγῆς αὐτῆς ὀφείλω στον Μαν. Βουρλιώτη, τὸν ὁποῖο εὐχαριστῶ.

158. ΓΑΚ, Προσωπικὲς ὑποθέσεις ἀνακτορικοῦ ἀρχείου, φάκ. Λ4, ὑποφ. Λιβερόπουλος Λιβέριος. Εὐχαριστῶ τὸν φίλο Ἰκάρο Μαντούβαλο γιὰ τὴ βοήθειά του στὴ μεταγραφή καὶ μετάφραση τοῦ σημειώματος.

159. Τὸ 1845 δὲν καταγράφεται στοὺς τακτικὸς ἐπισκέπτες τοῦ Μαυροκορδάτου, γιὰ τοὺς ὁποίους ἐνημερώνει τὸν πρωθυπουργὸ Κωλέττη ἕνας Ἰωάν. Κυριακός, ΚΕΙΝΕ, ψηφιοποιημένο Ἀρχεῖο Κωλέττη, ἐπιστολὲς Κυριακοῦ πρὸς Κωλέττη, 1845.

160. Ἐφ. Ἀθηνᾶ, ἀρ. 1904-1905 (4.9.1852).

161. Ἀθηνᾶ, ἀρ. 1941 (10.1.1853).

162. Ν. Δραγούμης, *Ἱστορικαὶ ἀναμνήσεις*, ὁ.π., Α', σ. 83.

σωθεῖ καμμία εικόνα. Ένα κοινό χαρακτηριστικό με τὸν Μαυροκορδάτο ἦταν τὰ ματογυάλια, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ἄ. Λουριώτης.¹⁶³ Τὰ προσωνύμια «γερολιβέριος»¹⁶⁴ ἢ «γεροπαλλήκαρον»¹⁶⁵ ἢ «παλληκάρι»¹⁶⁶ πού τοῦ ἀποδίδονται δὲν εἶναι σαφές σὲ τί παραπέμπουν. Ἐχομε ἐνδείξεις, πάντως, ὅτι ἦταν μεγαλόσωμος.¹⁶⁷

Ὁ Λιβέριος, ἐκτὸς τῶν προεπαναστατικῶν πού ἀναφέρθηκαν, δὲν ἄφησε γραπτὰ. Οἱ ἀπόψεις του γιὰ διάφορα θέματα ἀνιχνεύονται ἐμμέσως καὶ ἀποσπασματικά καὶ με ἀφορμὴ τρέχοντα ζητήματα. Ἔτσι διαβάζουμε κατὰ καιροὺς νύξεις γιὰ τοὺς «φρόνιμους» Ἕλληνες οἱ ὁποῖοι συντάσσονται με τὸν Μαυροκορδάτο,¹⁶⁸ ἢ γιὰ τὸν ἰδιάζοντα ἑλληνικὸ «χαρακτῆρα».¹⁶⁹ Συνοπογράφει τὴ διαμαρτυρία τοῦ Τρικούπη γιὰ τὴν παύση τοῦ Φαρμακίδη ἀπὸ τὴ θέση τοῦ ἐκδότῃ τῆς *Γενικῆς*

163. «Μὲ κακοφαίνεται διότι τὰ σταλέντα σοι ὀμματουάγια δὲν εὐρέθησαν χρῆσιμα διὰ σέ. Ἄγκαλά, τόσον καλλίτερα, ἐπειδὴ εἶναι ἐντροπὴ εἰς ἕνα νέον, ὡς σέ, καὶ εἰς βουλευτὴν μάλιστα, νὰ φέρῃ ὀμματουάγια», Λουριώτης (Λονδίνο) πρὸς Λιβέριο (6.5.1826), ΕΙΕ/ΙΝΕ Ἀρχεῖο Λουριώτη, φάκ. ΙΗ', ἀρ. 15.

164. Χ. Κλωνάρης πρὸς Μαυροκορδάτο (2.10.1826), *ΙΑΜ*, VI, σ. 268 καὶ Τρικούπη πρὸς Μαυροκορδάτο (19.10.1826), *στοῦ ἴδιου*, σ. 291.

165. Μαυροκορδάτος πρὸς Τρικούπη (19.8.1826), *ΙΑΜ*, VI, σ. 212-213.

166. Δρόσος Μανσόλας πρὸς Φαρμακίδη (1.4.1831), βλ. σημ. 145.

167. Τὸ 1831 ὁ Μαυροκορδάτος στὴν Ὑδρα με ἀφορμὴ ἐπίγραμμα γιὰ τὸν τάφο τοῦ Ἐμμ. Τομπάζη σχολίαζε σὲ σημείωμα πρὸς τὸν Πολυζωΐδη: «Συμπέρανε πόσῃν δυσκολίαν θεὸς νὰ λάβωμεν ὅταν θελήσωμεν νὰ γράψωμεν τὸ ἐπιτάφιον τοῦ Λιβέριου Λιβεροπούλου, τοῦ ὁποῦ τοῦ ἀνάστημα μακρὸ ὡς τὸ ὄνομά του, ὅχι εἰς δίπηχον, ἀλλ' οὐδ' εἰς τετράπηχον μνημα θέλει χωρέσει», Σ.τ.Δ., «Πανομοιότυπον τῆς γραφῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου», *Ἔστια* 4 (11.9.1877), σ. 578. Εὐχαριστῶ τὸν φίλο Κώστα Λάππα γιὰ τὴν ὑπόδειξη τοῦ δημοσιεύματος.

168. «Ὁ Δελιγιάννης με τὴν φατρίαν του καὶ πολλοὶ ἄλλοι φρόνιμοι τώρα ἄρχισαν νὰ ἀναφέρουν μετ' εὐφημίας τὸ ὄνομα τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ νὰ λυποῦνται διατὶ νὰ σταθοῦν τόσο ἀπατημένοι νὰ μὴ προσπαθήσουν κάπως εἰς τὰ πράγματα, αὐτὸς ὅστις ἐφάνη ὅτι πάντοτε εἶναι με τὸ κόμμα τῶν ὀρθῶς φρονούντων, [...] αὐτὸς ἂν ἦτον, λέγουν, εἰς τὰ πράγματα, ἤθελεν ἦτον καὶ ὁ Τρικούπη καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἄξιοι καὶ φρόνιμοι πατριῶται», Λιβέριος πρὸς Τρικούπη (3-4.6.1827), ΕΙΙΑ Ἀρχεῖο Τρικούπη, φάκ. 1.6. Βλ. καὶ Λιβέριος πρὸς Πραϊδῆ (24-25.12.1824), *ΙΑΜ*, IV, σ. 1105 καὶ (10.12.1824), σ. 1064-1065.

169. «καὶ ὅσοι προτῆτερα ἐκακομιλοῦσαν ἐναντίον τοῦ Μαυροκορδάτου, ὅλοι ἄρχισαν τώρα νὰ λέγουν τὰ ἐναντία καὶ νὰ κηρύττωνται ὅλοι φίλοι του. Τοιοῦτος εἶναι ὁ χαρακτῆρ τῶν Ἑλλήνων», Λιβέριος πρὸς Πραϊδῆ (21.12.1824), *ΙΑΜ*, IV, σ. 1084.

Ἐφημερίδος,¹⁷⁰ ἐνῶ διαφωνεῖ μὲ τὶς ἀπόψεις κατὰ τῶν ἑτεροχθόνων ποῦ διατυπώνονται στὸ Βουλευτικὸ τὸ 1827.¹⁷¹ Ὁ «ποτέ πάτερ Κύριλλος», ὅπως τὸν ἀποκαλεῖ σκωπτικὰ ὁ Γ. Σταῦρος,¹⁷² διαφωνεῖ ἔντονα γιὰ τὸ μυστήριον τῶν θαυμάτων μὲ τὸν «ρασοφόρο συγγενῆ» τοῦ Μαυροκορδάτου,¹⁷³ ἐνῶ τὰ χιουμοριστικὰ σχόλια ποῦ ἀνταλλάσσει μὲ τὸν Τρικούπη καὶ τὸν Φαρμακίδη θυμίζουσι ἐλάχιστα τὸ παρελθόν του ὡς κληρικοῦ.¹⁷⁴ Αἰσθάνεται, τέλος, πολὺ ἄνετα μέσα σὲ ἓνα περιβάλλον

170. *ΑΕΠ*, τ. 7, σ. 452. Βλ. καὶ Αἰκατερίνη Κουμαριανοῦ (ἐπιμ.), *Ὁ Τύπος στὸν Ἀγῶνα*, τ. Γ', Ἀθήνα 1971, σ. 246-249.

171. «ὄλοι οἱ Βουλευταὶ ἐξαιρουμένου μόνου τοῦ Λιβερίου, ὅστις ἐπάλαισε μὲ ὄλους, ὑπεστήριζον ὅτι ὅσοι δὲν εἶναι αὐτόχθονες, ἢ δὲν εὐρέθησαν εἰς τὸν ἀγῶνα, δὲν εἶναι ἄξιοι τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ ἔθνους οὐδὲ πρέπει νὰ ἐμβαίνωσι εἰς τὰ ὑπουργήματα», Πρακτικὰ πρὸς Μαυροκορδάτο (21.9.1827), ΓΑΚ, ΑΜ, φάκ. 13β, ἀρ. 003861.

172. Γ. Σταῦρος πρὸς Γ. Κουντουριώτη (7.10.1826), Κ. Διαμάντης, *Ἀρχεῖα Λαζάρου καὶ Γεωργίου Κουντουριώτου*, ὅ.π., τ. 7, σ. 292.

173. «Εἶναι ἕξ ἑπτὰ ἡμέρες ὅπου ἦλθεν εἰς τὴν κατοικίαν μου ἓνας συγγενῆς σας ρασοφόρος. Μαυροκορδάτος ρασοφόρος. [...] Ὁ Πολυζωΐδης καὶ ἐγὼ εἴμεθα εἰς τὴν εὐνοϊάν του. Αὐτὴν τὴν χάριν τὴν χρεωστοῦμεν ἐγὼ εἰς τὴν παλαιάν μου γραφὴν καὶ ὁ Πολυζωΐδης εἰς τὸ ἐξηγητικόν του εὐαγγέλιον. Τὸν δὲ Λιβέριον καὶ Σουτζον τοὺς ἔχει καὶ τοὺς δύο εἰς τοῦ διαβόλου τὸ κατάστιχον. Ἐχουν πόλεμον πάντοτε περὶ θρησκείας. Ὁ Λιβέριος δὲν θέλει νὰ πιστεύῃ τὰ θαύματα. Ὁ καλὸς Γρηγόριος εἶχε δίκαιον νὰ θυμώσῃ σήμερον ἐναντίον του, ὅταν δὲν ἐπίστευσεν ὁ Λιβέριος ἓνα θαῦμα [...] Ὡς τόσον ὁ καλὸς Γρηγόριος ἐξ αἰτίας τῆς ἀνευλαβείας τοῦ Λιβερίου δὲν ἔμπορεῖ ἄλλο νὰ συζήσῃ μαζί μας καὶ ἀπόψε ἀναβαίνει εἰς ἓνα μοναστηράκι πολλὰ πλησίον τῆς πόλεως», Τρικούπης πρὸς Μαυροκορδάτο (1.6.1824), *ΙΑΜ*, IV, σ. 462. Βλ. καὶ (17.6.1824), Κ. Διαμάντης, *Ἀρχεῖα Λαζάρου καὶ Γεωργίου Κουντουριώτου*, ὅ.π., τ. 7, σ. 530. Στὴν ἴδια ὑπόθεση παραπέμπει καὶ τὸ σχόλιον «ἐγέλασα διὰ τὸν λιβεριασμὸν τοῦ Π. Γρηγορίου», Λιβέριος πρὸς Μαυροκορδάτο (12.4.1826), *ΙΑΜ*, VI, σ. 143-144. Πρόκειται γιὰ ἓνα ἐξάδελφο τοῦ Μαυροκορδάτου, ὁ ὁποῖος εἶδε τὸν ἀπαρχονισμὸ τοῦ πατέρα του στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἐξ αἰτίας τοῦ ψυχικοῦ τραύματος ποῦ ὑπέστη στράφηκε στὸν μοναχισμό, Σοφία Τρικούπη, *Ἡ Μήτηρ μας Αἰκατερίνη Τρικούπη τὸ γένος Νικολάου Μαυροκορδάτου (1800-1871)*, ἐπιμ. Ἑλλη Δρούλια, Βιβλιοθήκη τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων, Ἀθήνα 2012, σ. 11.

174. «Ἀσπασμοὺς πολλοὺς ἀπὸ τὸν Λιβέριο. Εἶναι ὄλος θυμὸς, ἐπειδὴ εἶναι ἐν προσευχῇ καὶ νηστείᾳ. Τὸ πρῶτον εἶναι διὰ τὰς ἀμαρτίας του, τὸ δεύτερον διὰ τὴν οἰκονομίαν, Τρικούπης πρὸς Μαυροκορδάτο (26.3.1825), *ΙΑΜ*, V, σ. 137. Σὲ ἐπιστολὴ τοῦ Πρακτικὰ πρὸς τὸν Μαυροκορδάτο (22.11.1826) ὑπάρχουν στὸ τέλος ἓνα σημείωμα τοῦ Φαρμακίδη καὶ ἓνα τοῦ Λιβερίου, ἡ θέσις τοῦ ὁποῖου ἐξηγεῖ τὸ περιεχόμενό του: «Νέον δὲν ἄφησε ἄγραφον κανένα ὁ Πρακτικὸς διὰ νὰ γράψω κ' ἐγώ. Φο-

εὐρωπαϊκὸ καὶ σχολιάζει δηκτικὰ τὰ «ἀνατολίτικα» χαρακτηριστικὰ τοῦ φίλου του Πραΐδη.¹⁷⁵

Ὅλα τὰ παραπάνω συνθέτουν τὴν εἰκόνα ἑνὸς δυτικόφρονος, ὁ ὁποῖος, μολονότι, διαδραμάτισε δευτερεύοντες ρόλους, ἐν σχέσει πρὸς τοὺς προβεβλημένους συντρόφους του, συνέβαλε ἐξ ἴσου στὴ θεμελίωση εὐρωπαϊκοῦ τύπου θεσμῶν στὸ συγκροτούμενο κράτος.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Πηγή: ΓΑΚ, Προσωπικὲς ὑποθέσεις ἀνακτορικοῦ ἀρχείου, φάκ. Λ4, ὑποφ. Λιβερόπουλος Λιβέριος.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 24 Ἀπριλίου 1845

Λ. Λιβερόπουλος περὶ παλαιῶν ἐκδουλεύσεων, καὶ αἴτησις στρατιωτικοῦ βαθμοῦ κλ.

Πρὸς τὸ ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν Ὑπουργεῖον διὰ νὰ ἐξετάσῃ ἂν ὁ ἀναφερόμενος ἔχῃ τὰ διὰ τοῦ ἀπὸ 18/30 Σεπτεμβρίου 1835 ὀργανικοῦ Διατάγματος ὠρισμένα προσόντα. Ἀθήναι, τῇ Ἀπριλίου 1845

Ὅτε κατὰ τὰ 1821 ἐξεβράγη ἡ Ἐπανάστασις τῆς Ἑλλάδος εὐρέθην εἰς τὴν ἄνω Γερμανίαν μετὰ πολλῶν ἄλλων ὁμογενῶν σπουδαζόντων, καὶ ἀμέσως ἀφήσας τὴν σειρὰν τῶν μαθημάτων ἔτρεξα μετ' αὐτῶν εἰς τὴν Πατρίδα, διὰ νὰ συμμεθέξωμεν καὶ ἡμεῖς τοῦ ἀγῶνος. Διέβημεν

βοῦμαι καὶ τὸν Θεόκλητον, τὸν ὁποῖον βλέπετε εἰς τὰ ὀπίσθιά μου, διὰ νὰ ἐκτανθῶ περισσότερο ἐπειδὴ ἠμπορεῖ νὰ ἀκολουθήσῃ κανὲν ἄτοπον», *IAM*, VI, σ. 408.

175. «Ἐπέστρεψαν οἱ κύριοι [Τρικούπης καὶ Church] ἀπὸ τὸν Μύλον, καὶ ἤβραν τὸ τραπέζι μας ἑτοιμον καὶ ἐκεῖ ἀρχίσαμεν νὰ τρώγωμε, ἦλθε καὶ ὁ Χάμιλτον, μετὰ τὸν καπετάνιον ἑνὸς βρικόου καὶ κατεφράγγεσε τὸ τραπέζι μας. Θὰ μὲ εἰπῆς ὅτι ἐξιπάσθηκα ἀπὸ τὰ τοιαῦτα, μὰ νὰ σοῦ εἰπῶ τὴν ἀλήθειαν νὰ βλέπω τὸ τραπέζι μας περικυκλωμένον ἀπὸ Γεναραλέους, καὶ Ἀλμιράλους Ἀγγλους νὰ ὁμιλοῦν πῶς πρέπει νὰ σωθῇ ἡ Ἑλλάς, νὰ λέγουν ὅτι πρέπει ὁ Τρικούπης νὰ ὑπάγῃ εἰς τὴν Ἀγγλίαν [...] καὶ νὰ ἐρωτοῦν περὶ Μαυροκορδάτου, βάστα δὲ καὶ σὺ παλιανατολίτη», Λιβέριος πρὸς Πραΐδη (1.3.1827), ΓΑΚ, AM, φάκ. 13α, ἀρ. 003736. Βλ. καὶ 4.3.1827, στὸ ἴδιο, ἀρ. 003737.

διὰ Βιέννης εἰς Τεργέστην, ὅπου ἐνωθέντες μετὰ τοῦ αἰοιδίμου Δ. Ὑψηλάντου μετέβημεν μετ' αὐτοῦ εἰς τὴν Πελοπόννησον.

Ἐπειδὴ δὲ κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἐπολιορκεῖτο ἡ Τριπολιτῆζα ἀπὸ τοὺς Πελοποννησίους. Καὶ ὅλοι οἱ προεστοὶ τῆς Πελοποννήσου στρατιωτικοὶ καὶ πολιτικοὶ εὐρίσκοντο εἰς τὰ Βέρβена, καὶ διηύθυνον τὰ τῆς πολιορκείας, ἐπήγαμεν καὶ ἡμεῖς ἐκεῖ μετὰ τοῦ Δ. Ὑψηλάντου, ὅστις ὑπεδέχθη ἀπὸ τοὺς Πελοποννησίους, καὶ ἔλαβε τὴν Ἀρχηγίαν.

Συγχρόνως δὲ ἐπολιορκεῖτο καὶ ἡ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους, ἀπὸ τοὺς χωρικοὺς τῆς Ἀττικῆς, καὶ ἀπὸ πολλοὺς τῶν πέριξ νήσων Ὑδρας, Πόρου, Αἰγίνης, Σαλαμῖνος καὶ ἄλλων. Οἱ Ἀθηναῖοι μαθόντες τὴν ἔλευσιν τοῦ Ὑψηλάντου εἰς Πελοπόννησον, καὶ θέλοντες νὰ φυλάξωσι πλήρη τὴν εὐταξίαν καὶ εὐπειθειαν τῶν ἐν τῇ πολιορκείᾳ στρατευμάτων, καὶ λοιπῶν, ἀνεφέρθησαν πρὸς αὐτόν, θεωρούμενον τότε ὡς ὑπερτάτη Ἀρχή, καὶ ἐζήτησαν νὰ σταλῆ εἰς αὐτοὺς Ἀρχηγὸς τῶν ἐν Ἀθήναις στρατευμάτων.

Ὁ Ὑψηλάντης λοιπὸν ὡς Ἀρχιστράτηγος τῆς Ἑλλάδος καὶ Πληρεξούσιος ἐδιόρισε τὸν ὑποφαινόμενον Ἀρχηγὸν Πληρεξούσιον τῶν ἐν Ἀθήναις στρατευμάτων καὶ ἐφοδιάσας μετὰ τὰ ἀναγκαῖα ἔγγραφα πρὸς τοὺς κυρίους Κουντουριώτας, πρὸς τὸν τότε Μητροπολίτην τῶν Ἀθηνῶν πρὸς τοὺς προεστῶτας, Καπεταναίους, στρατιώτας καὶ λοιποὺς κατοίκους τῆς Ἀττικῆς, ὡς διαλαμβάνουσι τὰ ἐπόμενα τρία ἔγγραφα ὑπὸ στοιχ. Α. Β. Γ., μετ' ἐπεμψεν εἰς Ἀθήνας μετὰ δύο ὁμογενῶν Ὑπασπιστῶν.

Διαβάς ὅθεν διὰ τῆς Ὑδρας εἰς Ἀθήνας ὑπεδέχθη ἐκεῖ ἀπὸ ὅλους τοὺς πολιτικούς, στρατιωτικούς, καὶ λοιποὺς κατοίκους, καὶ ἐξηκολούθησα τὴν πολιορκίαν μέχρι τῆς συστάσεως τοῦ Ἀρείου Πάγου εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, ἐνεργήσας εἰς αὐτὸ τὸ διάστημα καὶ τὴν δι' ἐφόδου ἄλωσιν τοῦ προαυλίου τῆς Ἀκροπόλεως, τοῦ λεγομένου Σερπεντιζέ, καὶ περιορίσας τοὺς πολιορκημένους ὀθωμανοὺς εἰς τὸ ἀνώτατον μέρος τῆς Ἀκροπόλεως.

Μετὰ ταῦτα ἐδιόρισθην ἀπὸ τὸν νῦν Πρωθυπουργὸν κύριον Ἰω. Κωλέττην, ὑπουργὸν ὄντα τότε τῶν στρατιωτικῶν εἰς τὴν πρώτην περίοδον τῆς Κυβερνήσεως, Ταμίας (officier payeur) εἰς τὸ σῶμα τῶν φιλελλήνων διὰ τὴν ἐκστρατείαν τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος, καὶ διέμεινα μέχρι τῆς καταστροφῆς τῶν ἐλληνικῶν στρατευμάτων εἰς τὴν μάχην τοῦ Πέτα. Μετὰ ταῦτα εἰσῆλθον εἰς Μεσολόγγιον, καὶ διέμεινα ἐν

αὐτῶ μέχρι τέλους τῆς πρώτης πολιορκείας, εἰς τὴν ὁποῖαν ὄχι μόνον ἐκινδύνευσα μετὰ τῶν εὐρεθέντων ἐν αὐτῇ, ἀλλὰ καὶ κατηδάφισα τὸν ἐν Φοινικίᾳ πύργον μετὰ τῶν ἐν αὐτῇ κατοικιῶν τῶν κωλύγων κοινῇ γνώμῃ τῶν ἐν τῇ πολιορκείᾳ πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν, διὰ νὰ μὴ χρησιμεύσωσιν εἰς συγκέντρωσιν τῶν πολιορκούντων τὸ Μεσολόγγιον τουρκικῶν στρατευμάτων, χωρὶς νὰ μοι δοθῇ καμμία ἀποζημίωσις.

Μετὰ τὸ αἴσιον τέλος αὐτῆς τῆς πολιορκείας ἐκλέχθη Βουλευτῆς εἰς τὴν πρώτην περίοδον ἀπὸ τὰς ἐπαρχίας εἰς Ναυπακτίαν, καὶ μετὰ ταῦτα ἐκλέχθη ἀπὸ τὴν Πατρίδα μου τὰ Κράββαρα Βουλευτῆς εἰς δύο περιόδους, καὶ Πληρεξούσιος ὡσαύτως εἰς δύο Ἐθνικὰς Συνελεύσεις ἀπὸ τὴν ἰδίαν, μέχρι τῆς ἐλεύσεως τοῦ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει Κυβερνήτου Ἰ. Καποδίστρια.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν ἐκδουλεύσεων καὶ θυσιῶν εἰς τὴν Πατρίδα, ἔδωκα καὶ ἔρανον κατὰ διαφόρους καιροὺς εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς Πατρίδος, ἐν ᾧ ἤμην Βουλευτῆς, ὑπὲρ τὰ 400 τάληρα· μοι ὀφείλονται δὲ καὶ βουλευτικοὶ μισθοὶ ὑπὲρ τὰ 500 τάληρα κατὰ τὰ εἰς χεῖρας μου ἀποδεικτικὰ τῶν τότε ἐν τοῖς πράγμασιν.

Ἐπὶ δὲ τῆς αἰσίου ἐλεύσεως τῆς Ὑ. Μεγαλειότητος εὐρέθη διοικητῆς Καλαμῶν. Μετατεθεὶς δὲ παρὰ τῆς Β. Κυβερνήσεως εἰς τὴν ἐπαρχίαν Αἰγίνης ἐπαύθη καταργηθείσης τῆς θέσεως ταύτης, καὶ ἐδιορίσθη ἔπειτα διοικητῆς Εὐρυτανίας, καὶ μετὰ ταῦτα διοικητῆς Φωκίδος, ὅπου διετέλεσα μέχρι τέλους τοῦ παρελθόντος Σεπτεμβρίου ἐκπληρώσας καθόλας τὰς εἰρημένους θέσεις ἀκριβῶς, εὐσυνειδήτως καὶ μετὰ ζήλου τὰ χρέη μου.

Δι' ὅλα ταῦτα νομίζω, Μεγαλειότατε, ὅτι ἔχω δίκαιον νὰ ἀνταμειφθῶ μὲ ἓνα βαθμὸν ἀνάλογον τῶν τοιούτων καὶ τοιούτων ἐκδουλεύσεων καὶ θυσιῶν. Ὅθεν προστρέχω εἰς τὴν εὐμένειαν καὶ φιλοδίκαιον τῆς Ὑ. Μεγαλειότητος παρακαλῶ αὐτὴν νὰ εὐδοκήσῃ εἰς τὸ νὰ τιμηθῶ μὲ τὸν βαθμὸν τοῦ Συνταγματάρχου, καὶ νὰ ἀπολαύσω τὰς ἀνηκούσας ἀπονομὰς εἰς ἔθνικὰς γαίας κατὰ τὰ περὶ φαλαγγιτικῆς ἀποζημιώσεως διατεταγμένα:

Τῆς Ὑμετέρας Μεγαλειότητος
Ταπεινότατος δοῦλος
Καὶ πιστὸς ὑπῆκοος
Λιβέριος Λιβερόπουλος

Sophia Matthaiou

*Kyrrillos Liverios: an «educated» Greek in the service
of the Greek War of Independence*

The life history of Kyrrillos Liverios (1785?-1853) reveals many elements of the typical «intellectual» involved in political action during the Greek War of Independence. The article investigates the formation of his liberal views before 1821, his political activity during the War of Independence, as well as his life afterwards.

He came from Naupaktia but we find him in Constantinople during 1806-1816. With the financial aid of the «Philomousos Society (Etaireia)» of Vienna, he attended lectures at the universities of Würzburg, Leipzig, Jena and Göttingen from 1815 to 1821. In April 1821, along with other students, he came to Greece, accompanying Dimitrios Ypsilantis, in order to participate in the War of Independence. At first he was appointed by Ypsilantis head of the siege of Athens and from 1822 on he was associated with Alexandros Mavrokordatos, with whom he remained closely connected until the end of his life.

Liverios is an interesting case of a West-oriented intellectual who contributed substantially to the constitution of the institutions of the revolted nation.

After the War of Independence, he was appointed in several positions as a civil servant, always facing financial problems.